

СУДИ У ВІДНОСИНАХ З ЖУРНАЛІСТАМИ ТА ЗМІ

ПОСІБНИК ДЛЯ СУДДІВ

Проект «Україна: верховенство права»
М. А. Консалтинг, Ltd
Інститут прикладних гуманітарних досліджень

Михайло Буроменський, Олександр Сердюк, Ірина Підкуркова

СУДИ У ВІДНОСИНАХ З ЖУРНАЛІСТАМИ ТА ЗМІ
ПОСІБНИК ДЛЯ СУДДІВ

Київ–2008

Буроменський М., Сердюк О., Підкуркова І. Суди у відносинах з журналістами та ЗМІ: Посібник для суддів. — Київ, 2008. — 64 с.

Текст видання підготовано в Інституті прикладних гуманітарних досліджень у рамках діяльності Проекту «Україна: верховенство права». Над посібником працювали фахівці-юристи Михайло Буроменський, Олександр Сердюк та соціолог Ірина Підкуркова. У тексті використано матеріали Національного центру судів та ЗМІ (США), які підготував його директор Гарі Генгстлер. Видання призначено для голів судів, суддів, працівників апарату суду та всіх інших осіб, зацікавлених у поглибленні співпраці судів та ЗМІ.

Рецензенти: Марія Місьо, директор Програми правового захисту та освіти ЗМІ IREX U-Media (2003–2007)

Віктор Соколенко, голова Первомайського міськрайонного суду Харківської області

Ольга Шаповалова, суддя судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Автономної Республіки Крим

Людмила Опришко, старший юрист адвокатської контори «Коннов і Созановський»

Єгор Соколов, журналіст

Видання здійснено за підтримки американського народу через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID)

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

ПРОЕКТ «УКРАЇНА: ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА»

Точка зору авторів не обов'язково відображає погляди USAID

© USAID, 2008

ЗМІСТ

Вступ.....	4
1. Демократичні стандарти взаємодії судів і ЗМІ.....	6
2. Доступ журналістів на судові засідання	14
3. Фото- та відеозйомка в залі судових засідань.....	24
4. Доступ до судових рішень і матеріалів судового процесу.....	29
5. Журналіст бере інтерв'ю в судді: поради щодо належної поведінки.....	37
6. Прес-служба, прес-секретар, «спікер» суду	46
7. Резонансні судові справи: інформаційна тактика суду.....	51
Додаток: корисні веб-сайти	59

ВСТУП

Створення ефективної системи взаємодії судів і ЗМІ є одним з пріоритетних напрямків демократизації в сучасній Україні. І судді, і працівники мас-медіа мають не лише чітко усвідомлювати важливість такої діяльності, а й самі її провадити. Не можливо забезпечити справедливе та ефективне судочинство, якщо воно не є відкритим для громадськості. Саме цього вимагають сучасні демократичні стандарти судочинства.

Прозорість функціонування державних інститутів вважають однією з головних рис демократії. Громадяни мають знати, хто і як приймає суспільно важливі рішення, як їх виконують і якими наслідками це обертається для всього суспільства. Особливості дії цього важливого принципу демократичного устрою в судовій системі полягають у тому, що в ній належить постійно підтримувати баланс інтересів суспільства загалом, окремих соціальних груп та учасників процесу, поширюючи інформацію про судові провадження. Порушення такого балансу може створити загрозу недотримання прав людини, зменшення довіри громадян до суду, а також розвитку корупції.

Засоби масової інформації є важливим суспільним механізмом взаємодії судової системи та інститутів громадянського суспільства. Існують специфічні, визнані у сталих демократіях стандарти стосунків ЗМІ і судів, їм властиві певні відмінності від інших сфер державного життя, оскільки принцип незалежності та неупередженості суду передбачає специфічні обмеження у висвітленні судової проблематики в мас-медіа. Очевидно, для ЗМІ судова проблематика є однією з найскладніших та «найделікатніших».

В Україні проблему ускладнюють передусім два чинники. По-перше, досі збереглися традиції радянської судової системи, яка базувалася на засадах закритості та обмеженості публічного висвітлення судочинства. По-друге, «незрілі» українські ЗМІ ще не про-

йшли етап засвоєння правил доброчесності, встановлених для «сторожових псів демократії». Отже, можна говорити про наявність двох груп проблем. З одного боку, судді не мають чітких уявлень про демократичні стандарти взаємодії з мас-медіа та навичок поведінки в таких ситуаціях, а з іншого — журналісти не завжди готові адекватно реагувати на специфічні обмеження своїх прав у висвітленні судової проблематики.

Реалії сучасного українського суспільства не сприяють повною мірою налагодженню співпраці між судами і мас-медіа. Надто гостро стоїть проблема взаємної недовіри і навіть нетерпимості. Безумовно, в будь-якій країні, навіть у тій, де традиції демократії вже усталилися, існує проблема певної недовіри та упередженості у відносинах ЗМІ і судів, оскільки завдання журналістів полягає в отриманні інформації про судові справи, а завдання суддів — у захисті інтересів учасників процесу та неупередженому розгляді спорів. Тим часом в Україні така недовіра останніми роками набирає небажаних для суспільства форм.

Втім, виникають і позитивні тенденції. Безвихідність ситуації постійної конфронтації та недовіри вже усвідомили і судді, і журналісти, які роблять кроки назустріч один одному, визнаючи свою спільну відповідальність за налагодження таких відносин між судами та ЗМІ, які мають задовольняти потребу суспільства в одержанні неупередженої інформації про реальний стан судової системи.

Цей посібник призначено для того, щоб надати суддям та журналістам реальну допомогу у формуванні нових за формою та конструктивних за змістом взаємин. Тому видання має суто практичну спрямованість, зокрема містить інформацію, яка допоможе суддям уникнути прийняття рішень, заснованих на стереотипах упередженого та негативного ставлення до преси.

Під час підготовки посібника використано такі матеріали: методичні рекомендації для суддів та інші видання Національного центру стосунків судів та ЗМІ (США; директор — Гарі Генгстлер); інформаційні матеріали Проекту «Україна: верховенство права»; результати моніторингу відносин судів і ЗМІ в Криму, що його (моніторинг) провів Інститут прикладних гуманітарних досліджень у лютому-серпні 2007 року.

Автори висловлюють сподівання, що посібник не лише допоможе суддям позбутися спрощених уявлень про характер відносин судів і ЗМІ в демократичному суспільстві, а й знадобиться в їхній повсякденній роботі.

1. ДЕМОКРАТИЧНІ СТАНДАРТИ ВЗАЄМОДІЇ СУДІВ І ЗМІ

Свобода ЗМІ, як невід’ємна складова свободи виявлення поглядів, має винятково важливе значення в суспільстві, що базується

на верховенстві права. Однак таке право не є абсолютним, а надто в площині здійснення судочинства. Свобода слова має узгоджуватися з іншими правами людини, передусім — з правом особи на справедливий та неупереджений суд. Саме на такий принцип спираються міжнародні стандарти взаємодії судів та ЗМІ, визначені в базових правових актах у сфері захисту прав людини та діяльності міжнародних органів.

*Свобода ЗМІ,
як невід’ємна складова
свободи виявлення
поглядів, має винятково
важливе значення
в суспільстві, що базується
на верховенстві права*

Позицію ООН щодо взаємодії судів та ЗМІ узагальнено в Мадридських принципах взаємодії засобів масової інформації та суддівської незалежності. Документ поширено відповідно до Резолюції 1296 (XLIV) Економічної та соціальної Ради ООН (11 лютого 1994 року). Головним положенням документу є твердження про те, що «функцією та правом ЗМІ є збір та поширення серед громадськості інформації, висловлювань та критичних тверджень про судочинство, включно з висвітленням судових справ до, після та під час судового розгляду, не порушуючи при цьому презумпцію невинуватості». Такий принцип діяльності ЗМІ у сфері судочинства може підлягати певним обмеженням, застосовуваним на чітко визначених засадах. До головних принципів застосування обмежень належать такі.

- «Не виключається збереження таємниці на підставі закону, навіть тоді, коли розслідування є частиною судового розгляду. За таких умов таємниця розгляду застосовується для захисту прав осіб, що є обвинуваченими чи підсудними, а також на підставі презумпції невинуватості. Така таємниця не може бути перешкодою для інформування ЗМІ про судове провадження чи його окремі обставини».
- «Обмеження права на висвітлення судового процесу має базуватись виключно на законі. В тих випадках, коли закон передбачає такий розсуд, користуватись ним може виключно суддя». В такому разі в особи, щодо дій якої застосовують такий розсуд, мають бути наявні можливості оскаржувати такі рішення.
- Обмеження свободи висвітлення в ЗМІ судових процесів можна встановлювати лише в тих рамках, які встановлено у демократичному суспільстві: 1) для захисту неповнолітніх та членів інших соціальних груп, що потребують особливого захисту; 2) в кримінальному процесі, щоб унеможливити упереджене ставлення до підсудного, заподіювання шкоди свідкам, присяжним, потерпілим чи неправомірний тиск на них. Такі обмеження можна запроваджувати в інтересах національної безпеки у рамках, що не загрожують порушенням прав учасників судового процесу, зокрема права на захист. В максимально можливих формах про підстави таких обмежень потрібно повідомляти тим, до кого вони стосуються (серед них і ЗМІ).
- В цивільному провадженні такі обмеження можна встановлювати на підставі закону в рамках, необхідних у демократичному суспільстві для того, щоб унеможливити заподіювання шкоди інтересам приватної особи.
- Ніяке обмеження не є абсолютним. Його запроваджують лише на той термін, який потрібний для досягнення передбаченої в законі мети.
- Тягар доведення необхідності встановити такі обмеження лягає на ту сторону, яка вимагає таких обмежень.
- Будь-яке рішення щодо запровадження обмежень може бути скасоване.

Свобода слова має узгоджуватися з іншими правами людини, передусім — з правом особи на справедливий та неупереджений суд

Вказаний документ містить важливі практичні рекомендації, що можуть знадобитися під час планування та організації заходів щодо співпраці судів та ЗМІ. У розділі «Стратегії для впровадження» згаданого документу, зокрема, визначено таке: а) судді мають отримувати практичні посібники (керівництва) щодо співпраці з пресою, передусім — щодо правил проведення інтерв'ю; б) суддів потрібно заохочувати до надання інформації ЗМІ, а надто в тому разі, якщо така інформація має суспільне значення; в) особи, щодо яких судді чи судові органи поширюють інформацію, мусять мати реальні можливості для захисту своїх прав; г) доцільно виробити етичні стандарти судової журналістики (наприклад, у вигляді відповідних етичних кодексів).

Важливе значення для України має позиція Ради Європи, відображена в Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950), у її тлумаченнях Європейського суду з прав людини, а також у резолюціях та рекомендаціях органів Ради Європи.

*Свобода виявлення
поглядів (а отже,
й свобода ЗМІ) може
підлягати обмеженням,
запроваджуваним з такою
метою: для захисту
репутації та прав інших
людей; для підтримання
авторитету суду;
для забезпечення
безсторонності
та неупередженості суду*

Відповідно до пункту 2 статті 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, свобода виявлення поглядів (а отже, й свобода ЗМІ) може підлягати обмеженням, запроваджуваним з такою метою:

- для захисту репутації та прав інших людей;
- для підтримання авторитету суду;
- для забезпечення безсторонності та неупередженості суду.

Такий принцип застосовано в низці рішень Європейського суду з прав людини, який не раз розглядав ситуації, пов'язані з висвітленням судових процесів у ЗМІ. Далі описано деякі з-поміж найважливіших правових позицій та тлумачень суду, на які варто звернути увагу передусім.

В рішенні у справі «Санді таймс» проти Сполученого Королівства (1979) зазначено, що «суди є форумом для вирішення спорів». «Проте попереднє обговорення може відбуватися і в інших місцях, таких як спеціальні журнали, масова періодика чи громадськість». Значення такого обговорення полягає в тому, що громадськості надають можливість отримати інформацію про стан судових справ та системи судочинства загалом і відповідним способом оцінюва-

ти їх. Втім, наголошено в рішенні Суду, «ЗМІ не мають переступати межі, встановлені в інтересах належного відправлення правосуддя, хоч на них також лежить і обов'язок поширювати інформацію та ідеї, що стосуються до самої діяльності судів, так само як і до інших сфер, які становлять безсумнівний суспільний інтерес». У тому рішенні конкретизовано вимоги до належного висвітлення судових процесів: «Якщо інформація про судовий процес поширюється в такій формі, що веде до формування у громадськості власної думки про винуватість чи невинуватість ще перед оголошенням судового рішення, то це може спричинити неповагу та недовіру до суду». Тому практику «квасісуду в засобах масової інформації, яка викликає сумніви щодо суду як належного місця та способу для розгляду спорів», визнано шкідливою.

В демократичному суспільстві суди не можуть залишатися поза межами громадської дискусії про ефективність органів влади. Тому громадськість має бути належним способом поінформована про стан речей у судовій системі. А в такому разі критика журналістів, спрямована на різні аспекти судочинства, стає не лише можливою, а й — за певних обставин — виправданою.

У справі Де Гаєс та Гійзельс проти Бельгії (1997) Суд визнав, що «судді мають бути захищені від деструктивних випадів з боку ЗМІ, що не базуються на жодній фактичній підставі». Водночас, якщо критика судових проблем або окремих суддів спирається на «належні та ретельні журналістські розслідування, що є частиною громадського обговорення важливих суспільних проблем», то підстав обмежувати свободу мас-медіа немає.

Неабияке значення має також інший висновок Суду: «судді мусять виявляти розважливість, що не дозволяє їм (на відміну, наприклад, від політиків) відповідати на різку критику».

Європейський суд з прав людини застосовує на практиці й інші принципи тлумачення конвенційних норм про свободу ЗМІ, особливо в контексті висвітлення судових проблем. Такі підходи узагальнено в кількох Резолюціях та Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи.

Резолюція № R (81) 19 Комітету Міністрів Ради Європи про доступ до інформації, що є в розпорядженні державних органів (Комітет Міністрів ухвалив документ 25 листопада 1981 року), визначає загальні принципи оприлюднення інформації державних органів. В документі, зокрема, наголошено на необхідності дотримуватися

Судді мусять виявляти розважливість, що не дозволяє їм (на відміну, наприклад, від політиків) відповідати на різку критику

особливого порядку одержання інформації щодо судових органів: «кожна особа, що перебуває під юрисдикцією держави-члена, має право на отримання за запитом інформації, яка є в розпорядженні державних органів, без урахування законодавчих органів та органів судової влади».

Такі стандарти відносин судів і ЗМІ відображено в Рекомендації № Rec. (2003) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання через ЗМІ інформації про кримінальні процеси (Комітет Міністрів ухвалив документ 10 липня 2003 року). Хоч у вказаному документі увагу зосереджено на кримінальному процесі, проте визначені в ньому принципи доступу журналістів до суду відповідають загальним європейським стандартам інформаційних стосунків судів і ЗМІ та правовим позиціям Європейського суду з прав людини. Тому доцільно звернути увагу на такі позиції.

Принцип 1. Інформування громадськості через ЗМІ. Громадськість мусить мати можливість отримувати через мас-медіа інформацію про діяльність судових та правоохоронних органів. Отже, журналістам потрібно дати можливість вільно висвітлювати свої думки й коментувати діяльність системи кримінальної юстиції, за винятком обмежень, встановлених у цих Принципах.

Принцип 2. Презумпція невинуватості. Дотримання принципу презумпції невинуватості — невід’ємна складова права на справедливий судовий розгляд. Відповідно, відомості про судовий розгляд, що триває, можна поширювати через ЗМІ лише в тому разі, якщо це не позначиться негативно на презумпції невинуватості підозрюваного чи обвинуваченого у скоєнні злочину.

Принцип 3. Точність інформації. Органи судової влади та правоохоронні органи мають надавати мас-медіа лише перевірені дані або дані, що базуються на обґрунтованих припущеннях (в такому разі потрібно чітко вказувати на такий характер наданих відомостей).

Принцип 4. Доступ до інформації. Якщо в рамках судового розгляду, що триває, журналісти на законних підставах отримують від судових чи правоохоронних органів будь-яку інформацію, то ці органи мають забезпечити доступність такої інформації, без дискримінації, всім журналістам, які звертаються чи звернуться до них з запитом щодо одержання такої інформації.

Принцип 5. Способи надання інформації ЗМІ. Якщо органи судової влади чи правоохоронні органи з власної ініціативи

вирішили надавати мас-медіа інформацію про судовий процес, що триває, то таку інформацію потрібно надавати без дискримінації та, якщо це можливо, через поширення прес-релізів, проведення прес-конференцій заходами уповноважених посадових осіб або за допомогою інших дозволених засобів.

Принцип 6. Регулярне інформування під час кримінальних процесів. В рамках кримінальних процесів, що зачіпають суспільні інтереси, чи інших судових процесів, які мають суспільний резонанс, органи судової влади мусять інформувати ЗМІ про свої основні дії, за умови, що це не заподіє шкоди таємниці слідства і не створить перепон поточному судовому розгляду.

Принцип 7. Заборона на використання інформації. Органи судової влади не мають використовувати інформацію про судові процеси, що тривають, задля досягнення комерційної мети або іншої мети, несумісної з застосуванням права.

Принцип 8. Захист недоторканності приватного життя в рамках судового розгляду, що триває. Надаючи інформацію про підозрюваних, обвинувачених чи засуджених, а також про інших учасників кримінального процесу, не можна порушувати їхнє право на захист недоторканності відповідно до статті 8 Конвенції. Особливий захист має бути забезпечений неповнолітнім та іншим обмежено дієздатним учасникам процесу, а також потерпілим, підозрюваним, обвинуваченим та засудженим. За будь-яких обставин особливу увагу належить звертати на ті негативні наслідки, якими може обернутися для цих осіб розкриття інформації, що дає змогу їх ідентифікувати.

Надаючи інформацію про підозрюваних, обвинувачених чи засуджених, а також про інших учасників кримінального процесу, не можна порушувати їхнє право на захист недоторканності відповідно до статті 8 Конвенції

Принцип 9. Право на спростування та право на відповідь. Незалежно від інших засобів правового захисту, кожна особа, щодо якої в контексті висвітлення судового процесу допущено неточність або застосовано висловлювання, що її ганьблять, мусить мати право на спростування чи право на відповідь у відповідних ЗМІ.

Принцип 10. Неприпустимість впливу на суд. В рамках кримінальних процесів, а надто за участю присяжних чи непрофесійних суддів, органи судової влади та правоохоронні органи мусять утри-

муватися від оприлюднення інформації, що може негативно позначитися на справедливості судового розгляду.

Принцип 11. Досудове розголошення інформації, що заподіює шкоду. Якщо обвинувачений зможе довести, що розголошення інформації, ймовірно, призвело чи може призвести до порушення його права на справедливий суд, то він має одержати ефективні засоби правового захисту.

Принцип 12. Допуск журналістів. Журналістів потрібно допускати на відкриті судові засідання та на відкрите оголошення судових рішень без дискримінації та без попередньої акредитації. Не можна їм забороняти бути присутніми на всіх судових засіданнях, крім тих, на які, відповідно до статті 6, публіки не допускають.

Пряма трансляція ЗМІ з зали судових засідань та зйомка такого засідання підлягають забороні. Виняток становлять ті випадки, коли це прямо дозволяє закон чи уповноважений судовий орган

Принцип 13. Доступ журналістів до зали судових засідань. Уповноважені органи мають завжди, за винятком тих випадків, коли це не можливо, передбачати в залі судових засідань достатню кількість місць для журналістів, відповідно до їх потреб, водночас не порушуючи право громадськості на присутність у залі судового засідання.

Принцип 14. Пряма трансляція з зали судових засідань та зйомка такого засідання. Пряма трансляція ЗМІ з зали судових засідань та зйомка такого засідання підлягають забороні. Виняток становлять ті випадки, коли це прямо дозволяє закон чи уповноважений судовий орган. Такі трансляції та зйомки можна дозволяти лише в тому разі, якщо вони не створюють небезпеки впливу на потерпілих, свідків, учасників судового розгляду, присяжних чи суддів.

Принцип 15. Допомога засобам масової інформації у висвітленні процесів. Інформацію про заплановані судові засідання, про оголошення рішень та вироків а також про інші дії, що мають стосунок до висвітлення судових процесів, відповідні органи мають надавати журналістам на підставі простого запиту та своєчасно. Виняток становлять ті випадки, коли це не є можливим. Журналістам потрібно дозволяти без будь-якої дискримінації отримувати й копіювати публічно проголошені вирoki. Вони мусять мати можливість поширювати інформацію про ті вирoki й ознайомлювати з ними громадськість.

Принцип 16. Захист свідків. Особу свідка можна розголошувати, якщо свідок дав на це свою попередню згоду, якщо ідентифікація свідка зачіпає суспільний інтерес або якщо свідчення були надані на відкритому засіданні. Особу свідка не можна розголошувати за жодних обставин, якщо це пов'язане з загрозою для його життя чи безпеки. Належну увагу потрібно присвячувати програмам захисту свідків, а надто в кримінальних процесах проти груп організованої злочинності чи щодо злочинів проти членів сімей.

Міжнародних стандартів взаємодії ЗМІ та судів, які визначено в цих документах, потрібно дотримуватися не лише в законотворчій діяльності. На них належить орієнтуватися й суддям у їхній практичній діяльності, оскільки в такому разі можна тлумачити відповідне національне законодавство про участь ЗМІ у висвітленні судових процесів, обрати оптимальну модель поведінки в складній реальній ситуації.

2. ДОСТУП ЖУРНАЛІСТІВ НА СУДОВІ ЗАСІДАННЯ

Можливість доступу журналістів на судові засідання є нормою судочинства в кожному демократичному суспільстві і забезпечує відкритість та підконтрольність судочинства суспільству. Українські судді не завжди адекватно сприймають таку норму, вбачаючи в ній потенційні ризики для незалежності та неупередженості судового розгляду. Тим часом насправді судді, намагаючись «закрити» судові провадження, лише створюють більше підстав для сумнівів у їхній неупередженості. Тому доречно розглянути деякі проблемні питання щодо поведінки суддів за присутності журналістів на судових засіданнях. Наші дослідження засвідчують, що судді не завжди виявляють готовність до прийняття рішень за таких обставин.

Перша група практичних проблем стосується до тлумачення приписів законодавства. Загалом правовідносини в тій сфері регулює стаття 9 Закону України «Про судоустрій України»: «2. Розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, передбачених процесуальним законом [...] 3. Розгляд справи у закритому засіданні допускається за рішенням суду у випадках, передбачених процесуальним законом». Отже, питання про можливість доступу журналістів (як і громадськості взагалі, оскільки журналістів не виділено як окрему категорію) на судові засідання підпадає під дію процесуального законодавства. Однак для судових процесів різних видів встановлено особливі законодавчі норми щодо допуску на такі засідання. Тож варто розглянути такі особливості докладніше (питання про можливість застосування фото- та відеозйомки розглянуто в наступному розділі).

Адміністративний процес. Відповідно до статті 12 Кодексу адміністративного судочинства України, «3. Розгляд справ в адміністративних судах проводиться відкрито. Суд ухвалою може оголосити судові засідання або його частину закритими з метою нерозголошення державної чи іншої таємниці, що охороняється законом, захисту особистого та сімейного життя людини, в інтересах малолітньої чи неповнолітньої особи, а також в інших випадках, установлених законом. 4. Розгляд справи в закритому судовому засіданні проводиться з дотриманням усіх правил адміністративного судочинства. Під час розгляду справи в закритому судовому засіданні можуть бути присутніми лише особи, які беруть участь у справі, а в разі необхідності — експерти, спеціалісти, перекладачі та свідки».

Отже, присутність журналіста в залі судового засідання залежить лише від того, яким є цей процес — відкритим чи закритим. Оголошення судового процесу (або його окремої частини) закритим належить до сфери розсуду судді, який у разі виникнення обставин, визначених у процесуальному законі, має оцінити обставини справи і прийняти відповідне вмотивоване рішення. Суддя може й отримувати клопотання учасників процесу про закриття процесу. Клопотання мусить містити обґрунтування (мотивацію) такої вимоги, а також чіткий перелік даних, що мають бути визнані інформацією з обмеженим доступом.

Принципово новим для українського процесуального законодавства є передбачена в законі можливість розкриття інформації. В пункті 5 статті 12 Кодексу адміністративного судочинства передбачено: «якщо під час закритого судового засідання буде встановлено, що інформація з закритим доступом є суспільно значимою або доступ до інформації обмежено з порушенням закону, суд постановляє ухвалу про її дослідження у відкритому судовому засіданні».

Цивільний процес. Стаття 6 Цивільного процесуального кодексу України визначає: «1. Розгляд справ у всіх судах проводиться усно і відкрито [...] 2. Закритий судовий розгляд допускається у разі, якщо відкритий розгляд може привести до розголошення державної або іншої таємниці, яка охороняється законом, а також за клопотаннями осіб, які беруть участь у справі, з метою забезпечення таємниці усиновлення, запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя осіб, які беруть участь у справі, або відомостей,

Присутність журналіста в залі судового засідання залежить лише від того, яким є цей процес — відкритим чи закритим

що принижують їх честь і гідність. [...] 7. Про розгляд справи в закритому судовому засіданні суд зобов'язаний постановити мотивовану ухвалу в нарадчій кімнаті, яка оголошується негайно».

Аналіз цих приписів дає підстави зробити висновок про можливість існування кількох ситуацій, коли виникає потреба вирішити питання про закриття судового розгляду.

По-перше. Якщо розгляд справи може призвести до розголошення таємниці, яку охороняє закон, то питання про закриття розгляду вирішують вмотивованою ухвалою суду незалежно від того, подали чи не подали учасники процесу клопотання за наявності обставин, прямо передбачених у відповідних законах.

По-друге, клопотання учасників процесу не можуть бути задоволені автоматично, оскільки вони мають містити конкретні, обґрунтовані обставинами справи посилання на підстави, прямо передбачені в процесуальному законі. Суд не мусить задовольняти клопотань автоматично, оскільки крім прав особи, що їх охороняють відповідні процесуальні норми, існує ще публічна зацікавленість інформацією про судовий розгляд. Натомість суд має дати оцінку вказаним обставинам і лише після того прийняти рішення. За класичний приклад править питання щодо надання інформації про приватне життя публічних осіб (політиків, державних посадовців), яку захищено меншою мірою, ніж відомості про звичайних громадян, оскільки така інформація є суспільно важливою. Такий підхід до розголошення інформації, обґрунтований у рішенні Європейського суду з прав людини у справі Лінґенс проти Австрії (1986), став однією з важливих правових позицій цього Суду, а також національних судів.

Кримінальний процес. Відповідно до статті 20 Кримінально-процесуального кодексу України, «розгляд справ у всіх судах відкритий, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної або іншої захищеної законом інформації. Закритий судовий розгляд, крім того, допускається за мотивованою ухвалою суду, в справах про злочини осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку, в справах про статеві злочини, а також в інших справах з метою розголошення відомостей про інтимні сторони життя осіб, які беруть участь у справі, та у разі, коли цього потребують інтереси безпеки осіб, взятих під захист. Вироки судів у всіх випадках проголошуються публічно».

Закон розрізняє такі ситуації:

а) якщо розгляд справи може призвести до розголошення таємниці, яку охороняє закон, то питання про закриття розгляду

вирішує своєю ухвалою суд незалежно від того, подали чи не подали клопотання учасники за наявності обставин, прямо передбачених у відповідних законах;

- б) справи про статеві злочини, про злочини осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку, а також справи, за якими потрібно гарантувати безпеку особам, взятим під захист, суд оголошує закритими на підставі своєї вмотивованої ухвали;
- в) судовий розгляд можна оголосити закритим, щоб запобігти розголошенню відомостей про інтимні подробиці життя осіб, які беруть участь у справі. В такому разі суддя мусить дати виважену оцінку обставинам справи, зокрема оцінити ступінь суспільної потреби в закритті такої інформації і мотивувати своє рішення;
- г) вирок суду у всіх випадках проголошують публічно.

Господарський процес. Стаття 4-4 Господарського процесуального кодексу України передбачає, що «розгляд справ у господарських судах відкритий, за винятком випадків, коли це суперечить вимогам щодо охорони державної, комерційної або банківської таємниці, або коли сторони чи одна з сторін обґрунтовано вимагають конфіденційного розгляду справи і подають відповідне клопотання до початку розгляду справи по суті. Про розгляд справи у закритому засіданні або про відхилення клопотання з цього приводу вноситься ухвала».

В господарському процесі можуть виникнути дві ситуації закриття процесу: а) якщо йдеться про охорону державної, комерційної або банківської таємниці (тоді відповідну ухвалу суд виносить перед початком розгляду справи); б) якщо сторона (сторони) подала (подали) клопотання про конфіденційний розгляд справи, яке містить відповідне посилення на конкретні обставини, види інформації, що мають конфіденційний характер (суд задовольняє клопотання в тому разі, якщо визнає такі обставини за належні докази виправданості закриття розгляду).

Ще одним різновидом судових процедур є розгляд справ про адміністративні правопорушення, який відбувається відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення. Стаття 249 Кодексу визначає, що такі справи потрібно розглядати відкрито. Ніяких винятків з загального правила не існує.

Як бачимо, спільною проблемою для всіх видів процесу є необхідність визначити статус інформації як інформації з обмеженим доступом, тобто таємної чи конфіденційної. Такі питання регулює Закон України «Про інформацію». Стаття 30 цього закону встановлює, що «інформа-

ція з обмеженим доступом за своїм правовим режимом поділяється на конфіденційну та таємну».

«Конфіденційна інформація — це відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються за їх бажанням відповідно до передбачених ними умов». Інформацію такого виду можуть мати у своєму розпорядженні державні та недержавні суб'єкти. До конфіденційної інформації, яка є власністю держави і яку мають у своєму розпорядженні органи державної влади чи органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації всіх форм власності, не можна зараховувати такі відомості: про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту; про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, що сталися або можуть статися і загрожують безпеці громадян; про стан здоров'я населення, його рівень життя, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти та культури населення; про стан речей з правами та свободами людини і громадянина, а також про факти їх порушень; про незаконні дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових та службових осіб; інша інформація, доступ до котрої за законами України та міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, не може бути обмеженим. Такі відомості також не можна вважати державною таємницею (див. статтю 8 Закону України «Про державну таємницю»).

Громадяни, юридичні особи, що мають інформацію професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого характеру, одержану за власні кошти, або мають таку інформацію, яка є предметом їхнього професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого інтересу, і не порушують передбаченої в законі таємниці, самостійно визначають режим доступу до інформації, зокрема визначають її належність до категорії конфіденційної, і встановлюють для неї систему (способи) захисту. Однак таке правило не поширюється на інформацію комерційного та банківського характеру, на інформацію, правовий режим якої встановлено в законах України (з питань статистики, екології, банківських операцій, податків тощо), а також на інформацію, приховування якої створює загрозу життю та здоров'ю людей.

До таємної інформації належить інформація з відомостями, що становлять державну та іншу передбачену в законі таємницю, розкриття якої завдає шкоди особі, суспільству та державі. В українському законодавстві цим положенням бракує чіткості,

узгодженості та завершеності. Однак варто зважати на законодавчі положення про банківську таємницю (стаття 60 Закону України «Про банки та банківську діяльність»), адвокатську таємницю (стаття 9 Закону України «Про адвокатуру»), лікарську таємницю (стаття 40 Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я»). Відносити інформацію до категорії таємних відомостей, які становлять державну таємницю, а також надавати доступ до неї належить відповідно до Закону України «Про державну таємницю».

Важливою новелою національного законодавства, про яку чимало суддів взагалі не знають, є норма про те, що інформацію з обмеженим доступом можна поширювати без згоди її власника, якщо така інформація є суспільно значущою, тобто якщо вона є предметом суспільного інтересу і якщо право громадськості знати цю інформацію переважає право її власника на її захист (стаття 30 Закону України «Про інформацію»). Такої норми, на жаль, українські суди практично не застосовують, вирішуючи питання про доступ ЗМІ до судового засідання.

Критерії (підстави) прийняття рішення про закриття судового розгляду

Загалом такі критерії визначає процесуальний закон, який, однак, не вказує конкретних підстав, що дають змогу судді вирішувати питання, наприклад, щодо клопотання одного з учасників процесу про його закриття. Остаточне рішення щодо задоволення таких вимог приймає суддя. Проте суддя не має задовольняти такі клопотання автоматично (наприклад, лише через те, що таке не вмотиване бажання висловив один з учасників процесу), оскільки може порушити принцип відкритості судового розгляду. Досить часто рішення про закритий судовий розгляд суддя приймає на підставі того, що оцінює низку обставин, коли такого клопотання жодна зі сторін не подавала. Таке питання суддя не має вважати другорядним чи суто технічним (організаційним).

Варто звернути увагу на деякі обставини, на які зазвичай зважають американські судді, приймаючи рішення про закриття процесу, і які можуть бути корисними для українських суддів¹:

- суддя має пам'ятати про те, що по-перше, відкриті судові процеси сприяють зростанню віри суспільства в справедливий суд, по-друге, присутність громадськості забезпечує можливість контролю за зловживаннями в судовій системі, по-третє, відкритість

¹ У викладі частково використано матеріали Національного центру стосунків судів та ЗМІ (США), директором якого є Гарі Генстлер.

Інформацію з обмеженим доступом можна поширювати без згоди її власника, якщо така інформація є суспільно значущою, тобто якщо вона є предметом суспільного інтересу

процесу дає змогу суспільству відреагувати на резонансні та важливі за своїми наслідками правопорушення;

- суддя мусить чітко визначити, хто найбільше потребує закриття процесу і які мотиви він має;
- виправдати закриття судового розгляду можуть такі обставини, як, по-перше, захист конфіденційної інформації або особи свідка, якщо будуть надані відповідні докази щодо можливих негативних наслідків, по-друге, захист свідка від погроз і реальної загрози життю та здоров'ю його чи його близьких, по-третє, захист потерпілих у справах про статеві злочини, коли потерпілими є неповнолітні, по-четверте, попередження неналежної поведінки присутніх, що може негативно позначитися на справедливості та неупередженості судового процесу, по-п'яте, захист свідків від осіб, що намагаються впливати на зміст їхніх свідчень;
- сторона, яка вимагає закритого процесу, мусить обґрунтовано довести, що відкритий розгляд заподіє шкоду тому чи тому її інтересу;
- процес не може бути повністю закритим, він має бути закритим лише такою мірою, щоб захистити інтереси особи, про які вона вказала у своїй обґрунтованій вимозі;
- суддя має оцінити можливості використання інших (альтернативних) заходів, таких як, наприклад, зміна місця судового розгляду;
- якщо доступ до певної інформації (окремих документів) обмежено, то належить визначити, по-перше, чи існує закон, на підставі якого потрібно обмежити доступ до тих документів, по-друге, чи громадськість виявляє цікавість до тих документів, по-третє, чи не виникне реальна загроза справедливості судового процесу, якщо доступ до інформації не буде обмежений, по-четверте, чи не виявляться негативні наслідки від відкриття тих документів більшими для суспільства за ті негативні наслідки, якими обернеться обмеження доступу до тих документів;
- суддя має вирішити, чи готовий він особисто до того, що його рішення про закриття процесу може обговорювати громадськість, передусім — ЗМІ, тобто чи не вплине це на його неупередженість та безсторонність.

Друга група практичних проблем стосується до організаційних аспектів присутності журналістів на судовому засіданні. Передусім на-

лежить виходити з того, що у відкритому процесі журналіст як мінімум має права звичайної публіки, тобто він не мусить отримувати дозвіл, акредитацію або щось схоже на дозвіл. Ввічливий журналіст може заздалегідь повідомити судді або працівникові суду про своє бажання бути присутнім на засіданні. Але і в такому разі суддя не може приймати рішення про те, давати чи не давати дозвіл журналістові. Суддя має лише обмежитися попередженням щодо належної поведінки під час засідання. Трохи інший порядок запроваджено для проведення відеозйомок та фотографування (див. наступний розділ).

На засіданні в українських судах журналісти бувають присутніми не так часто, щоб у суддів сформувалися чіткі уявлення про належну поведінку журналістів. Насамперед потрібно зважати на те, що вимоги до належної поведінки можуть бути двох типів — загальносоціальні, або етичні (загальновизнані щодо поведінки в публічному місці), і процесуальні (прямо чи опосередковано передбачені в процесуальному законодавстві). Хоч ці вимоги й відмінні, проте вони однаковою мірою можуть правити за підставу для того, щоб суддя застосував заходи процесуального примусу.

За **етичними вимогами**, неприйнятними є такі дії журналістів:

- користування мобільним телефоном;
- внесення до зали судового засідання їжі чи напоїв та їх вживання;
- жування гумки;
- куріння;
- прослухування аудіозаписів;
- голосна реакція на події під час судового процесу (викрики, жести тощо) а також будь-яка інша демонстрація свого ставлення до них;
- читання газет;
- інші дії, що зазвичай їх визнають неприпустимими в державних установах та публічних місцях.

Процесуальні вимоги здебільшого прямо чи опосередковано встановлено в законі. Йдеться, зокрема, про такі:

- вимоги до спілкування з суддею (ввічлива форма звертання, можливості спілкування);

У відкритому процесі журналіст як мінімум має права звичайної публіки, тобто він не мусить отримувати дозвіл, акредитацію або щось схоже на дозвіл

- вимоги до порядку неофіційного фіксування інформації (журналісти можуть користуватися портативними аудіотехнічними пристроями, робити письмові записи, натомість застосування інших методів фіксації потребує спеціальної ухвали суду);
- вимоги до підтримання **порядку в залі судового засідання**, специфікою яких є те, що вони не мають конкретизації, тобто можуть стосуватися до будь-яких дій, що перешкоджають судовому розгляду (серед них можуть бути й етичні вимоги);
- заборона спілкування з учасниками процесу та іншими особами, присутніми на судовому засіданні;
- обов'язковість виконання розпоряджень судді (головуючого);
- виконання обов'язкових дій у певних ситуаціях (обов'язок встати в момент входу та виходу суддів, під час оголошення судового рішення).

Суддю наділено досить великими процесуальними правами в разі порушення цих вимог. Процесуальне законодавство передбачає, що суддя може застосувати заходи процесуального примусу «негайно

Будь-яке рішення судді щодо обмеження доступу журналістів (і в разі винесення ухвали про закриття процесу, і в разі видалення журналістів) можна оскаржити

після вчинення порушення шляхом постановлення ухвали». Отже, будь-які свої рішення щодо порушень суддя мусить в належний спосіб оформити. Така вимога має стримувати суддів від необґрунтованих, емоційних рішень.

З-поміж основних заходів процесуального примусу щодо журналістів виділяють, по-перше, попередження; по-друге, видалення з зали судового засідання. Алгоритм поведінки суддів може бути таким: спершу порушникові висловлюють попередження, а потім, у разі повторного вчи-

нення таких дій, його видаляють з зали судового засідання.

Суддя має пам'ятати про те, що застосування такого заходу, як видалення, за певних обставин може означати фактичне закриття процесу. Приймаючи таке рішення, варто орієнтуватися на чіткі критерії, вже частково описані. Потрібно оцінити, наскільки важливим для громадськості є отримання інформації про цей судовий процес, і проаналізувати можливості застосування альтернативних засобів (наприклад, оголошення перерви в засіданні).

Будь-яке рішення судді щодо обмеження доступу журналістів (і в разі винесення ухвали про закриття процесу, і в разі видалення журналістів) можна оскаржити. Журналіста не наділено процесуальни-

ми правами учасника конкретного процесу. Тому оскаржити рішення судді представник ЗМІ найчастіше може двома способами. По-перше, йдеться про оскарження за загальним порядком, тобто оскарження дій, що порушують певні права, пов'язані зі свободою слова (наприклад, право на доступ до інформації). По-друге, існує менше тривалий у часі спосіб — висування вимоги щодо дисциплінарної відповідальності судді (журналіст подає скаргу до кваліфікаційної комісії суддів). Втім, можливе й оскарження в межах наявного процесу, коли один з його учасників оскаржує ухвалу судді про закриття процесу або про видалення преси як таку, що порушує його права на публічність та відкритість судового розгляду. За вказаних обставин ухвала суду буде протокольною, тобто такою, яку закон дозволяє оскаржувати не окремо від рішення суду, а лише в межах апеляційного оскарження, з зазначенням того, як саме таке рішення могло вплинути на вирішення справи по суті. Таке оскарження можуть неофіційно ініціювати й самі журналісти, які у своїх матеріалах акцентували увагу на факті закриття судового процесу. Суддя, приймаючи відповідні рішення, має зважати й на такі обставини.

Присутність конкретного ЗМІ чи журналіста в залі судового засідання може «створювати незручності» для судді, однак він мусить відкинути власні симпатії чи антипатії, пам'ятаючи, що принцип відкритості судового процесу є надто важливий для визнання судового розгляду справедливим.

Варто пам'ятати: якщо суддя почувається дуже впевнено як професіонал, якщо суворо дотримується процесуальних норм, то присутність журналістів у залі зазвичай створює для нього не більше «незручностей», ніж присутність учасників процесу.

Якщо суддя почувається дуже впевнено як професіонал, якщо суворо дотримується процесуальних норм, то присутність журналістів у залі зазвичай створює для нього не більше «незручностей», ніж присутність учасників процесу

3. ФОТО- ТА ВІДЕОЗЙОМКА В ЗАЛІ СУДОВИХ ЗАСІДАНЬ

Однією з найскладніших для суддів є та ситуація, коли в залі суду відбувається відеозйомка. Дослідження, які провів Інститут прикладних гуманітарних досліджень у судах Криму 2007 року в рамках програми громадського моніторингу, засвідчують, що більшість конфліктів суддів і журналістів виникає саме за таких обставин. І найчастіше проблема полягає в нечіткості позицій і суддів, і журналістів.

В міжнародних документах особливу увагу звернено на необхідність спеціально регламентувати застосування фото- та відеозйомки в судовому засіданні, зважаючи на те, що неупередженість і незалежність судового розгляду надто великою мірою залежить від таких ситуацій. В Рекомендації № Rec. (2003) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про надання через ЗМІ інформації про кримінальні процеси» (Комітет Міністрів ухвалив такий документ 10 липня 2003 року) зазначено, що пряме транслявання ЗМІ з зали судових засідань та

зйомка такого засідання підлягають забороні завжди, крім тих випадків, коли це прямо дозволяє закон чи уповноважений судовий орган. Транслявання та зйомку можна дозволити лише в тому разі, якщо вони не створюють небезпеки впливу на потерпілих, свідків, учасників судового розгляду, присяжних чи суддів.

Загалом можливість фото- та відеозйомки передбачено в статті 9 Закону України «Про судоустрій»: «проведення в залі судового

*Транслявання та зйомку
можна дозволити
лише в тому разі, якщо вони
не створюють небезпеки
впливу на потерпілих,
свідків, учасників судового
розгляду, присяжних
чи суддів*

засідання фото- і кінозйомки, відео-, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслявання судового засідання допускаються з дозволу суду, в порядку, встановленому процесуальним законом».

Однак у процесуальному законодавстві такі питання висвітлено не повною мірою. Спеціальні норми, що регламентують порядок зйомки, встановлено лише для двох видів процедур — цивільного та адміністративного процесу.

Відповідно до частини 8 статті 12 Кодексу адміністративного судочинства України, «проведення в залі судового засідання фото- і кінозйомки, відео-, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслявання судового засідання по радіо і телебаченню допускаються на підставі ухвали суду за наявності згоди на це осіб, які беруть участь у справі, крім тих, які є суб'єктами владних повноважень».

Аналогічна норма міститься в статті 6 Цивільного процесуального кодексу: «Проведення в залі судового засідання фото- і кінозйомки, відео-, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслявання судового засідання по радіо і телебаченню допускаються на підставі ухвали суду за наявності згоди на це осіб, які беруть участь у справі».

Водночас відсутність спеціальних норм про проведення фото- та відеозйомки в Кримінально-процесуальному та Господарському процесуальному кодексах не може бути підставою для їх заборони. Вирішуючи питання про дозвіл на такі зйомки, суддя має керуватися загальними нормами про присутність журналістів у залі суду під час судового розгляду, а також аналогією з нормами Кодексу адміністративного судочинства України та Цивільного процесуального кодексу.

За «простої» ситуації, коли журналіст лише виявляє бажання бути присутнім на судовому засіданні, ухвала суду не є обов'язковою. Натомість коли йдеться про фото- і кінозйомку, відео-, звукозапис з застосуванням стаціонарної апаратури або ж про транслявання судового засідання на радіо і телебаченні, суддя має зважити обставини і винести ухвалу про дозвіл на зйомки чи запис або накласти вмотивовану заборону на них. В попередньому розділі розглянуто загальні підстави для визнання процесу закритим, застосовувані й у разі розгляду клопотання про зйомки, запис чи трансляцію. Од-

Відсутність спеціальних норм про проведення фото- та відеозйомки в Кримінально-процесуальному та Господарському процесуальному кодексах не може бути підставою для їх заборони

нак вирішуючи таке питання, суддя має брати до уваги й певні особливості ситуації.

Послідовність дій судді, який отримав клопотання про відеозйомку в залі судового засідання:

- зібрати повну інформацію про те, хто здійснюватиме зйомку (назва ЗМІ, його адреса, дані про осіб, уповноважених на такі дії);
- з'ясувати мету зйомки;
- з'ясувати, про який запис йдеться — телевізійний відеозапис з голосом за кадром чи звукозапис;
- визначити, чи існує можливість сфотографованим або знятим на плівку громадянам, які входять до приміщення суду або там перебувають, відмовитися від зйомки;
- перевірити, чи знають судді та працівники суду, за яких обставин вони мають право відмовитися від того, щоб їх знімали на камеру або записували їхні голоси.

Досить складно прийняти рішення в тому разі, якщо формальних підстав для відмови в задоволенні запиту про фото- та відеозйомку немає, але умови в приміщенні суду є такими, що відчутно обмежують або унеможливають зйомку. Так досить часто трапляється в українських судах, які потерпають від браку належних приміщень для судових засідань. Кожну таку ситуацію потрібно розглядати окремо. По-перше, не належні технічні умови (недостатня площа, неможливість розміщення чи під'єднання апаратури) за наявності обґрунтованих підстав для зацікавленості громадськості править за привід для виділення іншого приміщення, можливо, навіть і перенесення дати судового засідання. По-друге, до судді можуть надійти кілька запитів щодо проведення зйомок від різних ЗМІ, але технічних можливостей для цього бракуватиме. В такому разі доцільно дати можливість ЗМІ самим вирішити це питання

До судді можуть надійти кілька запитів щодо проведення зйомок від різних ЗМІ, але технічних можливостей для цього бракуватиме. В такому разі доцільно дати можливість ЗМІ самим вирішити це питання

В такому разі доцільно дати можливість ЗМІ самим вирішити це питання, тобто визначити, хто і як зніматиме засідання і як інші ЗМІ отримають відзняті матеріали. Позиція суду за вказаних обставин має бути такою, щоб ні в кого не виникли підозри в упередженості суду щодо окремих ЗМІ чи журналістів або в будь-якій їх дискримінації.

Окрему увагу варто звернути на припис частини 8 статті 12 Кодексу адміністративного судочинства України: суб'єкти владних по-

вноважень, які беруть участь у справі, не мають права заперечувати проти того, щоб у залі судового засідання ЗМІ здійснювали фото- та кінозйомку, відео-, звукозапис з застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслювали судові засідання на радіо та телебаченні. В судовому засіданні щодо адміністративної справи фізична особа, яка є представником суб'єкта владних повноважень, за будь-яких обставин виступає як публічна, а не як приватна особа. Незгоду такої особи на фото- чи відеозйомку адміністративний суд не може брати до уваги.

В українських судах для фото- та відеозйомки не встановлено правил (регламентів), які чітко визначали би взаємні обов'язки суду та журналістів. Тому варто скористатися досвідом судів інших країн, де такі регламенти існують у вигляді різних документів (методичних вказівок вищих судових установ, рекомендацій, етичних стандартів). Заслуговують на увагу такі правила, що їх можна дотримуватися і в українських судах²:

- всі рішення щодо вибору агенцій новин, оператори яких працюватимуть з телевізійною камерою, та фотографів для роботи в залі суду має затвердити суддя, що вестиме процес;
- суд може конкретно визначити місце для відеоапаратури, щоб забезпечити висвітлення процесу без шкоди для судочинства;
- в залі може бути присутній один фотограф, що займає стаціонарну позицію і має при собі не більше ніж дві фотокамери та чотири лінзи, звук чи світло від яких не відволікають присутніх;
- звук чи світло від апаратури не мають відволікати присутніх. Сигнальні лампи або пристрої, які показують, що апаратуру ввімкнено, не мають бути помітними. Не потрібно користуватися пристроями з рухомих світлом або зі спалахами світла, а також раптово вмикати освітлення;
- мікрофони та спеціальні кабелі належить розмішувати так, щоб вони нікому не заважали, у місцях, які визначив суд. Налаштовувати і переставляти їх має одна особа;
- оператори не мають пересувати апаратуру або входити до зали суду чи виходити з неї під час засідання, а також відволікати присутніх будь-яким іншим способом;

В українських судах для фото- та відеозйомки не встановлено правил (регламентів), які чітко визначали би взаємні обов'язки суду та журналістів. Тому варто скористатися досвідом судів інших країн

² У викладі використано матеріали Національного центру стосунків судів та ЗМІ (США), директором якого є Гарі Генстлер.

- всю апаратуру потрібно встановити перед початком судового засідання. Оператори мусять займати фіксовані позиції в межах відведеної їм площі і не робити рухів, які відволікали би присутніх;
- по закінченні зйомок у спеціальних пристроях для редагування або оформлення матеріалів, якщо виникне потреба стерти ім'я жертви або свідка з аудіозапису, затемнити обличчя жертви чи свідка або змінити звучання голосу жертви чи свідка, — можна надати іншій агенції або сервісній організації спеціальний дозвіл на редагування та поширення продукту телевізійного висвітлення процесу в залі суду;
- якщо подано відповідне прохання і є така можливість, агенція (агенції) новин, що здійснює телевізійне висвітлення перебігу процесу від початку до кінця, може безкоштовно передати відзнятий матеріал у відредагованому або необробленому вигляді суду для його дальшого поширення.

Отже, в Україні правове регулювання щодо фото- і кінозйомки, відео-, звукозапису в залі судового засідання з застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслявання судового засідання на радіо та телебаченні не є досконалим. Однак в українському процесуальному законодавстві вже можна виявити чітку тенденцію до переходу цього питання в прозору правову площину. Зробити такий однозначний висновок дає підстави вимога нового процесуального законодавства (адміністративного і цивільного) до суду давати дозвіл на здійснення такої зйомки. Водночас той факт, що відповідної вимоги немає в старому процесуальному законодавстві (кримінальному, господарському), не означає, що суддя не має права діяти так само прозоро й підтримувати баланс інтересів суспільства, що його репрезентують ЗМІ, і приватних інтересів сторін у справі.

Здійснення фото- та кінозйомки, відео- та звукозапису в приміщенні суду й поза залю судових засідань законодавство спеціально не врегульовує. Тому такі фото- та кінозйомки, відео- та звукозапис мають відбуватися на підставі загальних норм українського законодавства, що регулюють діяльність журналістів і працівників телевізійних ЗМІ.

4. ДОСТУП ДО СУДОВИХ РІШЕНЬ І МАТЕРІАЛІВ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

Традиційно ЗМІ цікавлять судові рішення та інші матеріали судового процесу. Як свідчать дані опитувань, журналісти вказують на важливість такої інформації для підготовки матеріалів про конкретні судові справи. Водночас представники мас-медіа зазначають, що судді не завжди з розумінням ставляться до їхнього прагнення отримати доступ до такої інформації. Наявність документів — річ вкрай важлива для судової журналістики, оскільки лише з допомогою документів можна підтвердити чи спростувати ту інформацію, яку журналіст збирає, спостерігаючи за судовим процесом, беручи інтерв'ю в суддів чи учасників процесу. Специфіка таких документів полягає в тому, що доступ до головних з них (судових рішень та матеріалів судових справ) визначають не загальні норми інформаційного законодавства, а спеціальні норми процесуального законодавства. Судді, спілкуючись з представниками мас-медіа, мають розрізняти дві ситуації — коли йдеться про доступ до судових рішень і коли йдеться про доступ до матеріалів судових справ.

Судді, спілкуючись з представниками мас-медіа, мають розрізняти дві ситуації — коли йдеться про доступ до судових рішень і коли йдеться про доступ до матеріалів судових справ

Доступ до судових рішень

Загалом доступ до судових рішень забезпечують такими способами:

- проголошенням судового рішення в залі судового засідання;
- наданням доступу до матеріалів справи та наданням копії рішення;

- оприлюдненням судових рішень в Інтернеті;
- публікацією текстів судових рішень у друкованих засобах масової інформації.

Публічне проголошення судового рішення прямо є передбачене в процесуальному законодавстві, однак з певними відмінностями щодо різних типів провадження.

Адміністративний процес

Судове рішення, ухвалене на відкритому судовому засіданні, проголошують прилюдно. Якщо ж судовий розгляд мав закритий характер, прилюдно проголошують лише резолютивну частину рішення. Існує можливість проголошення лише вступної та резолютивної частини рішення, що має складний характер.

Цивільний процес

Судове рішення проголошують прилюдно негайно по закінченні судового розгляду, за винятком випадків, коли судовий розгляд проводили в режимі закритого судового засідання. Рішення проголошують повністю. Втім, у тому разі, якщо справа виявилася дуже складною і через це оформлення повного тексту рішення відкладено в часі, проголошують його вступну та резолютивну частини. Проголошуючи на судовому засіданні лише вступну та резолютивну частину рішення, суд повідомляє особам, що є учасниками розгляду, про дату, починаючи від якої вони зможуть ознайомитися з повним текстом рішення.

Кримінальний процес

Вирок у кримінальній справі, навіть за розгляду справи в режимі закритого судового засідання, проголошує публічно суддя, який є головним, або один зі суддів.

Господарський процес

Судове рішення суддя проголошує прилюдно, безпосередньо по закінченні розгляду. Якщо за згодою сторін суддя проголошує лише вступну та резолютивну частини рішення, то повне рішення складають і підписують протягом 5 днів від дня проголошення його вступної та резолютивної частин.

Отже, присутність журналістів на судових засіданнях забезпечує реальну можливість ознайомлення з судовими рішеннями.

Отримання копії судового рішення є способом одержання судового рішення, яким, відповідно до процесуального законодавства,

можуть скористатися особи, що були учасниками судового розгляду. В статті 9 Закону України «Про доступ до судових рішень» передбачено, що особи, які не брали участі у справі, можуть звернутися до апарату відповідного суду з письмовою заявою щодо отримання копії рішення або ознайомлення з ним у повному обсязі, якщо судове рішення безпосередньо стосується до їхніх прав, свобод, інтересів чи обов'язків. Закон визначає певну процедуру подання та розгляду таких заяв. Рішення в такому разі приймає відповідальна службова особа апарату суду. Наявність такого порядку одержання доступу до судових рішень створює формальні підстави для відмови в задоволенні клопотань ЗМІ щодо отримання доступу до таких рішень, хоч такі підстави не відповідають загальним принципам відкритості інформації та принципу публічного проголошення рішення, а надто якщо існує суспільна потреба в такій інформації, коли журналісти мусять мати доступ до судових рішень, щоб виконувати свої професійні обов'язки щодо інформування громадськості.

Офіційне оприлюднення судових рішень відбувається через їх розміщення на офіційному веб-порталі судової влади України або через публікацію текстів у друкованих виданнях за порядком, встановленим у Законі України «Про доступ до судових рішень». 1 червня 2006 року відкрито Єдиний державний реєстр судових рішень, розміщений на веб-порталі Державної судової адміністрації (www.court.gov.ua або, за прямою адресою, www.reyestr.court.gov.ua). Поки що, передусім через свою фрагментарність, Реєстр не працює повною мірою, однак невдовзі він має стати основним джерелом інформації про судові рішення.

Специфіка Реєстру полягає в наявності двох режимів доступу — загального (доступність для всіх користувачів без будь-яких обмежень) та повного (доступність для суддів та інших осіб, визначених згідно з порядком ведення Реєстру). У текстах судових рішень, відкритих для загального доступу, не можна розголошувати відомості, що дають можливість ідентифікувати фізичну особу (імена фізичних осіб, адреси місця проживання, номери телефонів та інші ідентифікаційні відомості), а також відомості, для не розголошення яких було ухвалене рішення про розгляд справи в режимі закритого судового засідання. Водночас не підлягає закриттю така інформація: прізвища суддів, що ухвалили судові рішення, а також посадових та службових осіб, які, виконуючи свої повноваження, брали участь у судових процесах.

У текстах судових рішень, відкритих для загального доступу, не можна розголошувати відомості, що дають можливість ідентифікувати фізичну особу

Найскладнішим та найважливішим аспектом, якщо йдеться про використання судових рішень у публікаціях ЗМІ, є чітке визначення обмежень щодо оприлюднення інформації про осіб, які були учасниками судового розгляду, та інформації з обмеженим доступом. Саме такі питання найчастіше є дуже складними для журналістів, що припускаються помилок, використовуючи у своїх публікаціях тексти судових рішень.

Законодавство містить певні суперечності, на які мають зважати і судді, і журналісти. Стаття 6 Закону України «Про доступ до судових рішень» встановлює загальне правило: публічно проголошені судові рішення можуть бути відтворені без обмежень. Використання в ЗМІ повного тексту рішення або його фрагментів, без редагування, що змінює його зміст, можливе лише з посиланням на присутність під час його про-

голошення. Водночас, висвітлюючи судовий процес, журналістам потрібно брати до уваги статтю 296 Цивільного кодексу України, а надто якщо йдеться про кримінальну справу, оскільки деякі норми цієї статті стосуються лише до учасників кримінального процесу:

Законодавство містить певні суперечності, на які мають зважати і судді, і журналісти

- ім'я фізичної особи, яку затримали, підозрюють чи обвинувачують у злочині, або особи, що вчинила адміністративне правопорушення, можна використати (оприлюднити) лише в тому разі, якщо набув законної сили обвинувальний вирок суду щодо неї, якщо винесено постанову у справі про адміністративне правопорушення і якщо виникли інші обставини, передбачені в законі;
- ім'я потерпілого від правопорушення, а також ім'я учасника цивільного спору, який стосується до особистого життя сторін, можна оприлюднювати лише за їхньою згодою;
- використання початкової літери прізвища фізичної особи в за-собах масової інформації не є порушенням її права.

Вказані обмеження не мають абсолютного характеру, оскільки може виникнути зацікавлення суспільства в розкритті такої інформації. Журналіст може називати імена фізичних осіб у тому разі, якщо існують незаперечні докази того, що така інформація є суспільно значущою, тобто є предметом суспільного зацікавлення, і якщо право громадськості знати таку інформацію переважає право на захист приватності. Така позиція законодавців базується на позиції Європейського суду з прав людини.

Натомість говорячи про інші (крім кримінального) види судового провадження, доцільно звернути увагу на частину 3 статті 296

Цивільного кодексу України: «Використання імені фізичної особи з метою висвітлення її діяльності або діяльності організації, в якій вона працює чи навчається, що ґрунтується на відповідних документах, допускається без її згоди».

Журналісти мають пам'ятати про те, що судові рішення може бути оскаржене. Тому, висвітлюючи судові процеси, рішення яких можна оскаржити, представники мас-медіа мусять уникати висловів, що є доречними лише щодо завершених процесів. Наприклад, твердження «А. порушив закон» доцільно замінити фразою «А. обвинувачено в порушенні закону» (якщо процес триває) або «Суд встановив, що А. порушив вимоги закону» (якщо отримано судові рішення, яке можна оскаржити в апеляційному суді).

Доступ до матеріалів судових справ

Крім судових рішень, журналісти можуть використовувати й матеріали судового розгляду (судової справи). Варто розрізняти кілька ситуацій.

1. Незакінчені судові справи. Йдеться про ситуацію, коли справа залишається в судді чи в суді (провадження не закінчилося або сторони мають можливість оскаржити рішення, тобто не сплинув відповідний термін оскарження). Порядок ознайомлення з матеріалами справи визначено в процесуальному законодавстві. Загальне правило полягає в тому, що право на ознайомлення з матеріалами справи мають лише учасники судового процесу.

Конкуруючими нормами інформаційного законодавства можна вважати норми про права журналістів отримувати інформацію, що не є закритою. Всі докази (факти, документи) у відкритому судовому процесі розглядають безпосередньо, тобто вони стають доступними.

У тлумаченні цієї ситуації серед правознавців і практиків переважає твердження, що журналіста та ЗМІ позбавлено права на ознайомлення з матеріалами. За додатковий аргумент править частина 11 статті 9 Закону України «Про доступ до судових рішень». А в тому законі встановлено: особи, що не є учасниками судового процесу, мають право одержати доступ до матеріалів справи в тому разі, якщо рішення суду безпосередньо зачіпає їхні права і виникає потреба оскаржити таке рішення. Загалом законодавчі регулювання не є досить чіткими. Очевидно, за таких обставин існує гіпотетична можливість розсуду судді: він може дозволити ознайомитися з матеріалами справи, якщо

Журналіст може називати імена фізичних осіб у тому разі, якщо існують незаперечні докази того, що така інформація є суспільно значущою, тобто є предметом суспільного зацікавлення, і якщо право громадянськості знати таку інформацію переважає право на захист приватності

визнає, що це виправдано з огляду на публічну зацікавленість в оприлюдненні такої інформації.

2. Закінчені судові справи. Це справи, що їх передали до архіву суду відповідно до критеріїв, визначених в Інструкції, затвердженій наказом Державної судової адміністрації України № 277 від 14 липня 2003 року. До тих справ належать такі:

- кримінальна справа, за якою особу визнають засудженою, і тому її потрібно взяти під варту. Справу вважають закінченою після того, як від відповідного органу (установи) виконання покарань одержано підтвердження про те, що засуджену особу, яка перебувала на волі, взято під варту;
- кримінальна справа, за якою особу, що перебуває на волі, засуджено умовно до позбавлення волі з обов'язковим залученням до виконання певних робіт. Справу вважають закінченою після того, як від відповідного органу (установи) виконання покарань отримано повідомлення про те, що засуджений прибув на місце, де він відбуватиме покарання;
- кримінальна справа, за якою особу засуджено умовно. Справу вважають закінченою, коли особу взято на облік для встановлення контролю за її поведінкою або коли від відповідного органу (установи) виконання покарань одержано довідку про взяття особи під варту;
- кримінальна справа, за якою засудженій особі дозволено відстрочити виконання вироку. Справу вважають закінченою тоді, коли буде вирішене питання про звільнення засудженого від покарання або коли від відповідного органу (установи) виконання покарань буде одержана довідка про взяття особи під варту (якщо йдеться про направлення на місце позбавлення волі для відбуття покарання);
- кримінальна справа, за якою оголошено розшук особи, що уникає покарання після проголошення вироку. Справу вважають закінченою після того, як отримано повідомлення про затримання особи і виконання проголошеного щодо цієї особи вироку;
- кримінальна справа, за якою особу засуджено до виправних робіт. Справу вважають закінченою після того, як від органу (установи) виконання покарань одержано повідомлення про отримання копії вироку;
- кримінальна справа, за якою особу засуджено до штрафу або з особи стягнуто грошові суми на користь держави. Спра-

- ву вважають закінченою і передають до архіву суду після того, як одержують виконавчий лист з позначкою державного виконавця про виконання вироку або квитанцію банківської установи про сплату вказаної у вироку суми;
- кримінальна справа, за якою проголошено виправдувальний вирок. Справу вважають закінченою після того, як вирок набув законної сили;
 - кримінальна справа, за якою особу звільнено від покарання, але до неї застосовано примусові заходи медичного характеру. Справу вважають закінченою після того, як отримано повідомлення про те, що таку особу влаштовано до лікувальної установи;
 - кримінальна справа, яку суд закрит на підставі статей 7, 7-1, 7-2, 7-3, 8, 9, 10 Кримінально-процесуального кодексу України. Справу вважають закінченою після того, як набула чинності ухвала або постанова суду про закриття справи;
 - кримінальна справа, що її суд закрит внаслідок того, що особу притягнуто до адміністративної відповідальності. Справу вважають закінченою після того, як суд одержав документ про сплату штрафу чи про відбуття адміністративного арешту або відповідний орган (установа) виконання покарань прийняв до виконання ухвалу чи постанову суду про виконання виправних робіт;
 - кримінальна справа, яку закрили через те, що матеріали передано на розгляд товариського суду або комісії у справах неповнолітніх. Справу вважають закінченою після того, як отримано повідомлення про результат розгляду;
 - кримінальна справа, за якою з засуджених стягнуто відповідні суми як відшкодування матеріальних та моральних збитків внаслідок скоєного злочину. Справу вважають закінченою після того, як надіслано виконавчі листи про стягнення і про це повідомлено позивачеві або відкрито зведене виконавче провадження (якщо йдеться про солідарне стягнення);
 - справа про направлення особи до лікувально-трудового профілакторію (ЛТП) для примусового лікування від наркоманії чи алкоголізму. Справу вважають закінченою після того, як отримано повідомлення про направлення особи до ЛТП;
 - цивільна справа, яку суд розглянув, задовольнивши позов. Справу вважають закінченою після того, як позивачеві видано виконавчий лист, або виконавчий лист надіслано на прохання позивача чи з власної ініціативи суду на виконання, або заявникові видано копію судового рішення щодо справи окремого

Суди поки що не виробили чіткої позиції щодо правил та процедур доступу до такої інформації. В такому разі доцільно практикувати прості інформаційні запити, процедуру подання яких передбачає стаття 32 Закону України «Про інформацію»

провадження, справи про розірвання шлюбу та щодо справи інших категорій, де видачі виконавчого листа не передбачено, а також після того, як отримано повідомлення про спростування щодо справи про захист честі та гідності;

- цивільна справа, за якою суд відмовив у розгляді позову. Справу вважають закінченою після того, як рішення суду набуло чинності;
- цивільна справа, за якою суд виніс рішення, постанову або ухвалу про накладення штрафу, стягнення державного мита чи інших сум. Справу вважають закінченою після того, як отримано документ про сплату цих сум на користь держави;
- справа про адміністративне правопорушення. Справу вважають закінченою в тому разі, якщо одержано дані про те, що відповідний орган отримав копію постанови для виконання постанови і якщо надійшов документ про виконання постанови.

За таких обставин процесуальне законодавство не містить ніяких обмежень для журналістів. Тоді можна застосовувати загальні норми інформаційного законодавства та законодавства про ЗМІ, про доступ до інформації, зважаючи на обмеження щодо закритої інформації, а також на підставі розкриття такої інформації, про які йшлося раніше.

Суди поки що не виробили чіткої позиції щодо правил та процедур доступу до такої інформації. Найчастіше це проблема довіри у відносинах ЗМІ та судів. В такому разі доцільно практикувати прості інформаційні запити, процедуру подання яких передбачає стаття 32 Закону України «Про інформацію».

5. ЖУРНАЛІСТ БЕРЕ ІНТЕРВ'Ю В СУДДІ: ПОРАДИ ЩОДО НАЛЕЖНОЇ ПОВЕДІНКИ

Спілкування з журналістами під час інтерв'ю судді здебільшого розцінюють як незвичну і складну ситуацію. Судді, до речі, так само як більшість людей, дуже обережно ставляться до інтерв'ю. Тим часом інтерв'ю можна сприймати не як вимушену ситуацію, в якій суддя до того ж мусить переживати за свою репутацію, — а як можливість повідомити громаді щось важливе. Суди відіграють неабияку просвітницьку роль, ознайомлюючи суспільство з загальними питаннями роботи судової системи та конкретними судовими справами. Інтерв'ю — чудова можливість це зробити. Далі вміщено деякі практичні поради суддям щодо спілкування з журналістами. Рекомендації базуються на досвіді американських судів³.

Суди відіграють неабияку просвітницьку роль, ознайомлюючи суспільство з загальними питаннями роботи судової системи та конкретними судовими справами. Інтерв'ю — чудова можливість це зробити

Загальні правила спілкування суддів та працівників суду з представниками ЗМІ

- **Чесність.** Ніколи не кажіть журналістові неправду і не вводьте його в оману. Журналісти зазвичай відчують, коли хтось намагається їх використати або відвести вбік від справи. Результатом ваших нечесних (або правдивих лише частково) слів може стати опублікування матеріалу, що є некоректним або вводить в оману.
- **Точність інформації.** Надавайте журналістам лише перевірену інформацію, яка спирається на очевидні факти або обґрунто-

³ Зокрема, в рекомендаціях використано матеріали Національного центру стосунків судів та ЗМІ (США), директором якого є Гарі Генгстлер.

вані припущення. Не висловлюйте нічим не підтверджених припущень. Використовуйте якнайбільше можливостей надавати документи. Водночас пам'ятайте про обмеження доступу журналістів до судових матеріалів.

- **Повага до праці журналіста.** Не забувайте, що кожному журналістові його керівник встановлює термін, протягом якого потрібно виконати завдання. Редактори ЗМІ зазвичай не сприймають виправдань тих своїх працівників, які не змогли надати інформацію або друкований матеріал на визначений термін. Тому репортер позитивно оцінить вчинок судді чи представника суду, якщо той виявить готовність поспілкуватися з журналістом при першій нагоді. В такому разі вже на самому початку інтерв'ю виникне сприятлива атмосфера для спілкування.
- **Ініціативність у спілкуванні.** Самі визначаєте умови спілкування. Оскільки ви є джерелом інформації, здебільшого саме ви встановлюєте основні правила. Скажіть репортеріві відверто, що можна повідомляти з прямим посиланням на вас, а що — ні. Водночас прямо вкажіть журналістові на вимогу Кодексу суддівської етики щодо неможливості коментувати поточні справи, передусім ті, що є у вашому провадженні. Якщо вас просять поговорити «поза мікрофоном» або дати «неофіційну інформацію», переконайтеся в тому, що ви і журналіст однаково розумієте значення цих термінів і те, як він використовуватиме інформацію. Пам'ятайте, що журналісти можуть використати ваші слова трьома способами: 1) прямо процитувати з вказівкою вашого імені; б) процитувати ваші слова, ідентифікувавши вас як «суддю» або «особу, поінформовану у справі»; в) використати вашу інформацію як основу для журналістського тексту, в якому взагалі немає покликів на джерело. Крім того, ви можете попросити журналіста показати вам матеріал, перш ніж той піде до друку. Якщо йдеться про пряме чи опосередковане цитування, вам належить нагадати журналістові про положення статті 13 Закону України «Про авторські та суміжні права». Йдеться про те, що особа, в якої беруть інтерв'ю, є співавтором таких матеріалів. Отже, ви маєте право не лише ознайомлюватися з такими матеріалами, а й вносити до них корективи.
- **Самостійність.** Не дозволяйте журналістові «вкладати вам слова до рота». На жаль, представники мас-медіа ще застосовують тактику, яка полягає в тому, що журналіст запитує: «Чи могли

б ви сказати, що...» або «Чи було б справедливо сказати, що...», а потім у публікації приписує свої слова безпосередньо вам. Втім, трапляється, що заява журналіста має формулювання, якого ви самі не вжили би, проте за змістом воно досить близьке до вашої думки, щоб погодитися з ним.

- **Звертайте увагу на заголовки, коли підтверджуєте свою згоду на опублікування інтерв'ю.** Сучасні ЗМІ надають велике значення заголовкам, оскільки саме на підставі заголовків читач найчастіше робить свій вибір. Скарга особи, що була джерелом інформації, часто стосується не до змісту матеріалу, а до його заголовка. Навряд чи є сенс ляяти журналіста, який, цілком можливо, погоджується з вами, проте нічим зарадити не може, оскільки заголовок, ймовірно, написав не він, а редактор. Водночас заголовок може стати підставою для звернення до ЗМІ з вимогою про спростування.
- **Яскравість. Робіть яскраві заяви.** Журналіст прагне, щоб його матеріал був не лише точним, а й цікавим. Вирішальну роль тут відіграють варті цитування джерела. Якщо ви бажаєте, щоб вас цитували, зробіть ваш матеріал образним, барвистим, яскравим. Якщо ж, навпаки, ви не бажаєте, щоб вас цитували, однак хочете виглядати готовим до співпраці, то ваші коментарі мають звучати якомога сухіше й прямолінійніше.
- **Простота, доступність.** Якщо це можливо, уникайте юридичних термінів, висвітлюючи складні питання. Більша частина громадян, серед них і журналісти, не зможуть до кінця зрозуміти ваше пояснення або вашу позицію, якщо ви використовуватимете надто складні юридичні терміни. Щоб донести свою думку, змалюйте картину словами непрофесіонала, але не перекручуючи обставини справи.
- **Запишіть інтерв'ю на плівку.** Зробіть власний запис інтерв'ю, надто ж якщо вас дуже турбує питання точності викладу. Чимало представників мас-медіа користуються магнітофонами чи диктофонами. Тож мало ймовірно, щоб вам у цьому відмовили. Але в разі незгоди журналіста вам радше не варто давати інтерв'ю. Якщо ви користуєтеся магнітофоном, обов'язково повідомте про це репортеріві.
- **Надавайте письмові матеріали, коли це доречно.** Якщо ви маєте документи, які ви зможете надати журналістові,

то так і зробіть. Він оцінить ваше серйозне ставлення до справи і готовність допомогти. Наявність документів допоможе журналістові підготувати матеріал, не використовуючи додуми чи творчу фантазію, які найчастіше є небажаними у висвітленні судових проблем.

- **Довіра.** Зважайте на презумпцію невинуватості журналіста. Якщо ви не маєте підстав не довіряти журналістові (йдеться про ваш особистий досвід спілкування або погану репутацію журналіста), не підозрюйте найгіршого в його діях. Якщо журналіст відчуває, що ви з повагою ставитеся до нього та його обов'язків, то здебільшого інтерв'ю відбувається без ексцесів. Припустімо, вас запитали про щось, що ви не можете коментувати. В такому разі не вживайте різкого «без коментарів». Будьте щирими і намагайтеся в загальних рисах пояснити, чому саме ви не можете надати інформацію.

Попередня домовленість про інтерв'ю

Судді зазвичай не готові адекватно реагувати на пропозицію журналіста про інтерв'ю. Коли представник мас-медіа просить вас дати інтерв'ю, рекомендуємо дотримуватися такої лінії поведінки:

- якщо у вас зараз немає часу для спілкування з журналістом, обов'язково знайдіть час пізніше, щоб передзвонити йому, або попросіть це зробити когось з вашого персоналу, щоб повідомити про вашу згоду, або запропонуйте іншу контактну особу;
- розмовляючи з журналістом, з'ясуйте його ім'я та орган, який він репрезентує; причину його звернення і питання, що їх потрібно обговорити; чи ви є саме тією людиною, яку доцільно інтерв'ювати з цього питання (якщо ви вважаєте, що журналістові краще звернутися до когось іншого, більше компетентного в цьому питанні, скажіть йому про це); для якої аудиторії призначено конкретне інтерв'ю і як буде використана інформація; хто ще, крім вас, даватиме інтерв'ю. Зважаючи на українські умови, доречно визначити, чи мотивація журналіста якимось не пов'язана з інтересами тих чи тих політичних сил;
- перш ніж починати відповідати на питання, точно з'ясуйте, чого хоче від вас журналіст і що ще, крім вашого інтерв'ю, міститиме кінцевий медійний продукт (повідомлення у випуску новин, стаття);

- спробуйте отримати інформацію про жанр медійного продукту (тематичне, аналітичне повідомлення чи репортаж у новинах), довідайтеся, чи будуть вас прямо цитувати;
- дізнайтеся про те, чи прагне журналіст роздобути лише загальну інформацію. Можливо, його цікавлять конкретні судові справи або їх окремі обставини;
- якщо інтерв'ю заплановане на майбутнє, з'ясуйте, чи буде інтерв'ю записане на плівку (відео чи аудіо), чи виступатимете ви в прямому ефірі, де відбуватиметься інтерв'ю, як довго має тривати інтерв'ю.

Підготовка до інтерв'ю

Якщо ви маєте певний час, щоб підготуватися до інтерв'ю, то радимо вдатися до таких дій.

- Підготуйте 3–5 пунктів, щоб викласти ваші головні думки щодо базових тем запланованого інтерв'ю якомога стисліше. Схема вашої «домашньої заготовки» може бути такою: в чому сутність проблеми, чому вона є важливою і для кого, які наслідки може мати ця проблема, на чому базується ваше тлумачення проблеми, в чому полягає ваша позиція.
- Зберіть загальну та фактологічну інформацію на підтвердження своїх думок і подбайте про те, щоб вона прозвучала переконливо. Не намагайтеся імпровізувати — будьте підготованими.
- Обміркуйте складні теми і можливі неприємні та «незручні» запитання, які вам можуть поставити. Сформулюйте відповіді, які міститимуть ваші головні думки.
- Дізнайтеся про свою аудиторію — довідайтеся, хто читає це видання або слухає (дивиться) цю програму. Подбайте про те, щоб ваші думки прозвучали в зрозумілій для аудиторії формі.
- Якщо відчуваєте потребу в допомозі під час підготовки до інтерв'ю, зверніться до компетентних у такій справі осіб. Це може бути голова суду, ваш досвідченіший колега, прес-секретар суду та ін.

Процес інтерв'ю

Під час спілкування з журналістом намагайтеся постійно аналізувати й оцінювати це спілкування, а саме:

- з'ясуйте, наскільки добре журналіст розуміє питання, яке ви маєте обговорити. За потреби надайте коротку інформа-

цію. Якщо ви виявили правову некомпетентність журналіста, спробуйте пояснити йому в спокійній та розважливій формі суть правових питань;

- уважно вислухайте кожне запитання і подумайте, перш ніж відповісти. Повторюйте, перефразуйте, переформулюйте ваше головне повідомлення при кожній нагоді;
- якщо журналіст ставить кілька запитань, оберіть ті, на які ви хочете відповідати й ігноруйте ті, на які ви воліли би не відповідати;
- не піддавайтеся тискові представника мас-медіа. Натомість адресуйте ваші відповіді публіці, а надто коли даєте інтерв'ю для радіо чи телебачення. Пам'ятайте, що думку про вас сформулюють на підставі вашого впливу на аудиторію, а не на інтерв'юера;
- чітко висловлюйте свою думку. Візьміть ініціативу у свої руки, будьте готові наводити інформацію, відповідати на запитання і давати коментарі. Нехай ваші відповіді стануть потоком інформації, а не потоком слів. Будьте пильними, коли журналіст мовчить, даючи вам можливість «заповнити паузу»;
- говоріть простою, доступною для загалу мовою. Навіть якщо журналіст — людина досить ерудована й освічена, ЗМІ не завжди пишуть для людей з високим рівнем освіти;
- говоріть коротко. Ваші відповіді на запитання мають бути чіткими й лаконічними. Довгі відповіді збільшують ризик незрозуміння з боку журналіста і ускладнюють чіткість запису, а надалі — відтворення;
- вживайте позитивні форми речень замість негативних. Якщо журналіст ставить запитання у формі заперечення, не повторюйте його. Натомість сформулюйте свою відповідь у позитивній формі;
- якщо ви не можете відповісти на запитання або щось прокоментувати з огляду на етичні норми, знайдіть час, щоб пояснити, чому ви не можете цього зробити. Не кажіть «без коментарів»;
- протягом усього інтерв'ю будьте врівноваженими, не звертайте уваги на провокаційні запитання або поведінку журналіста;
- під час інтерв'ю дотримуйтеся головних думок, які ви визначили на підготовчому етапі, і повторюйте їх якомога частіше та в різних формах. Можете викласти свої головні ідеї в інтерв'ю, застосовуючи метод «наведення мостів». Цей спосіб передба-

чає реагування на запитання журналіста швидким переходом до питання, яке ви хочете обговорити, за допомогою сполучної фрази на кшталт «так, і крім того...»

Спеціальні поради щодо поведінки під час телевізійного інтерв'ю

Інтерв'ю на камеру, що його бере тележурналіст, може виглядати страшнішим, ніж інтерв'ю, яке бере журналіст з ручкою і блокнотом у руках. Вміщені далі рекомендації допоможуть зняти напругу під час інтерв'ю для теле- чи радіопередачі і позитивно позначаться на вашій професійній репутації.

- Заздалегідь спробуйте змоделювати ситуацію телевізійного інтерв'ю. Нехай хтось, використовуючи відеокамеру, подивиться на зображення і зверне увагу на речі, які відволікають, можуть свідчити про невпевненість, дискомфорт тощо.
- Подумайте про свій зовнішній вигляд, одяг. Ідучи на телевізійне інтерв'ю, вбирайте темний, але не чорний, однотонний одяг. Не беріть масивних, крикливих коштовностей. Будьте обережні, коли одягаєте мантию судді на інтерв'ю. Вона є атрибутом гідності, авторитетності та влади, коли ви перебуваєте в залі суду або виконуєте інші професійні функції. Проте в інтерв'ю у рамках загального випуску телевізійних новин вашу мантию можуть сприйняти як вияв вашої зверхності.
- Якщо в приміщенні встановлено камеру, вважайте, що її ввімкнено. Більшість телевізійних репортерів не дають в ефір заяв, зроблених у той момент, коли особа, яку інтерв'юють, не знає, що відбувається зйомка. Проте деякі журналісти так роблять. Не давайте жартівливих або імпровізованих коментарів перед або після самого інтерв'ю. Інтерв'ю не закінчено доти, доки журналіст і телевізійна команда не покинули приміщення суду.
- Не дивіться просто в камеру. Адресуйте свої відповіді журналістові, підтримуйте з ним зоровий контакт.
- Займайте правильну позицію протягом інтерв'ю. Нахиліться трохи вперед, щоб виявити зацікавленість, енергійність та щирість у процесі спілкування.

Якщо в приміщенні встановлено камеру, вважайте, що її ввімкнено. Інтерв'ю не закінчено доти, доки журналіст і телевізійна команда не покинули приміщення суду

- Говоріть повільно і впевнено. Не давайте квапливих відповідей. Пам'ятайте про самоконтроль.
- Якщо не знаєте відповіді, так і скажіть про це. Не висловлюйте припущень. Запропонуйте надати інформацію пізніше.
- Залишайтеся повністю незворушним, коли вам ставлять неприємні запитання або висловлюються вороже. Телебачення — джерело візуальної інформації, тож журналісти будуть зацікавлені в реакціях, у вияві емоцій, навіть якщо ваші слова є нейтральні або позитивні.
- За потреби скористайтеся своїми навичками юриста так, ніби відбувається перехресний допит. Коли ви відчуваєте, що вас підставляють, то не буде некоректним, якщо ви відповісте запитанням на запитання, поставивши журналіста на місце. Однак робіть це, зберігаючи спокійний, трохи іронічний тон.
- Якщо ви відповіли на запитання, а журналіст просто сидить і мовчить, не піддавайтеся бажанню додати щось ще до вже сказаного. Заповнювати паузу — не ваше завдання. Нехай запала тиша не провокує вас на те, щоб ваша відповідь вийшла за рамки того, що ви хотіли сказати. Будь-які паузи будуть вирізані з матеріалу.
- Періодично практикуйтеся, даючи гіпотетичні інтерв'ю колегам або друзям до вас професіоналам у сфері мас-медіа, щоб виробити базові навички і не втрачати їх.

Поведінка в ситуаціях несподіваної зустрічі з журналістами (раптове інтерв'ю)

Журналісти намагаються використовувати будь-які можливості для отримання потрібної інформації. Надто ж часто це трапляється тоді, коли йдеться про резонансні судові справи та закриті процеси. Здебільшого представники мас-медіа намагаються зупинити суддю в коридорі (нерідко з мікрофоном та камерою), щоб щось від нього почути. Це досить складна ситуація, коли доречно звернути увагу на таке:

- найголовніше — зберігайте витримку;
- не йдіть геть від журналіста. Якщо ви просто відвернетесь, ви створите враження, що маєте що приховувати;
- якщо це конче потрібно, «тягніть» час. Запитайте, про що хоче знати журналіст; скажіть, що вам знадобиться декілька хви-

лин, щоб вирішити якісь невідкладні справи; тим часом використайте відстрочення для підготовки;

- запропонуйте призначити зустріч, під час якої ви дасте відповіді на запитання. Можете пояснити, що якась частина інформаційного матеріалу, потрібного журналістові, є у вашому кабінеті, тож ні йому, ні публіці не буде користі від того, що ви спробуєте дати імпровізовану відповідь;
- опинившись у неприємній ситуації, висловіть думку, що загальна картина ще не вималювалася і що коли деякі факти стануть відомими, вони можуть вплинути на перебіг справи;
- уникайте категоричного виразу «без коментарів». Кращий ефект матиме така відповідь: «Я знаю, що ви відіграєте важливу суспільну роль, інформуючи громаду. Мені шкода, що я не можу допомогти вам у цей момент. Однак (з огляду на етичні норми, таємницю слідства) я поки що просто змушений утриматися від обговорення цих питань»;
- якщо можливо, спрямуйте журналістів до прес-секретаря суду.

6. ПРЕС-СЛУЖБА, ПРЕС-СЕКРЕТАР, «СПІКЕР» СУДУ

Суд має відігравати важливу роль у взаєминах з громадськістю. Однак таке завдання не може зводитися лише до певного реагування на критичні виступи ЗМІ, оскільки це не підвищує авторитету суду як незалежного та неупередженого соціального інституту. Суд має створити таку організаційну систему взаємодії з ЗМІ, яка сприятиме налагодженню зв'язків. В багатьох країнах світу головними складовими такої взаємодії є прес-служби, прес-секретарі та «спікери» суду. В Україні відповідна практика ще не усталилася, передусім через брак належного фінансування та організаційної підтримки. В різних судах застосовують різні моделі стосунків з мас-медіа. Далі вміщено загальні поради, що базуються на досвіді країн зі сталими традиціями відносин ЗМІ та судів⁴.

За певних умов (насамперед у невеликих судових установах) обов'язки прес-секретаря може виконувати один з працівників суду, що має вищу юридичну освіту і певні знання та навички у сфері журналістики

В діяльності прес-служби та прес-секретарів можна виділити багато спільного. Відмінність полягає в тому, що прес-служба має певний штат і більші організаційні та технічні можливості. В Україні протягом найближчих років може існувати така система: прес-служби на рівні вищих судових органів і прес-секретарі на рівні апеляційних судів (апеляційних округів) та у великих місцевих судах. Оптимально було б на посаду прес-секретаря чи керівника прес-служби призначити особу з спеціальною журналістською освітою та досвідом роботи в судовій (правовій) журналістиці. За певних умов (насамперед у невеликих судових установах) обов'язки прес-секретаря може виконувати один з працівників суду,

⁴ У викладі використано матеріали Національного центру стосунків судів та ЗМІ (США), директором якого є Гарі Генгстлер.

що має вищу юридичну освіту і певні знання та навички у сфері журналістики. Розгляньмо деякі особливості діяльності прес-секретарів.

Головні обов'язки прес-секретаря суду

Прес-секретар суду є сполучною ланкою між судовою владою і громадськістю в багатьох країнах. Хоч обов'язки таких працівників у різних країнах і навіть у різних судах можуть істотно відрізнятись, однак прес-секретар суду зазвичай відповідає за зв'язки зі ЗМІ та громадськістю, провадить просвітницьку роботу. Прес-секретар суду може брати участь у діяльності аналітичного характеру, налагодженні внутрішніх зв'язків у судовій системі. Для належного виконання таких завдань, крім спеціальних знань та підготовки, прес-секретар суду мусить мати певні риси. Йдеться про комунікативність, тобто навички ефективного спілкування (усного і письмового), дипломатичність, гнучкість, аналітичні здібності, креативність і творчий потенціал, здатність перекладати професійну юридичну мову мовою непрофесіонала, пересічного громадянина, здатність віртуозно виконувати декілька обов'язків одночасно, здатність зберігати спокій і витримку в будь-яких складних ситуаціях, навіть перебуваючи під тиском.

Прес-секретар суду працює з суддями, працівниками суду, адвокатами, представниками ЗМІ, громадськістю. Щоб ефективно співпрацювати з кожним, він мусить мати знання і певні навички роботи.

Відносини зі ЗМІ

Стосунки зі ЗМІ — це зазвичай найвідповідальніше завдання, покладене на прес-секретаря суду. Головна мета полягає в тому, щоб забезпечити доброзичливі стосунки та розуміння між судами і ЗМІ завдяки застосуванню цілої низки різних методів.

Як експерт зі ЗМІ прес-секретар суду має такі обов'язки:

- складати і виконувати план щодо зв'язків суду зі ЗМІ;
- стратегічно застосовувати засоби зв'язку з громадськістю (наприклад, прес-конференції, прес-релізи, інформаційні випуски тощо);
- писати оглядові статті, коментарі з загальноосвітніх питань;
- відповідати на негативні матеріали, зокрема надавати правову оцінку можливостей використання правових засобів протидії;
- відстежувати сучасні тенденції в новинах і передбачати майбутні;

- контролювати висвітлення в новинах матеріалів про конкретний суд та судову систему загалом, щодня готувати добірку з газетних статей, пов'язаних з судами та їх роботою;
- оцінювати результати кампаній з залученням мас-медіа;
- консультувати керівництво суду та окремих суддів з питань ЗМІ;
- готувати персонал суду для спілкування зі ЗМІ, надаючи їм коротку інформацію про головні правила проведення інтерв'ю, консультуючи їх щодо потенційних можливостей інтерв'ю і неприємних непередбачуваних ситуацій;
- сприяти формуванню і підтриманню довіри і у відносинах з персоналом суду, і з пресою.

Як представник суду прес-секретар суду мусить виконувати такі головні функції:

- надавати журналістам лише перевірену та точну інформацію;
- надавати журналістам «версію сюжету (історії)» в такому світлі, в якому її бачить суд, і забезпечувати їх інформацією для підтримання такої версії;
- аналізувати й визначати пріоритетність питань, з якими потрібно ознайомити керівництво суду;
- під час спілкування з громадськістю та журналістами вживати зрозумілі терміни й уникати незрозумілої юридичної мови;
- розуміти журналістську професійну мову і визначати відповідний час та місце для її використання;
- працювати з огляду на граничні терміни, що їх встановлюють журналісти, і розуміти суть різних вимог до оперативного подання інформації в пресі, на радіо, телебаченні і в Інтернеті;
- визначати відповідні моменти, коли належить діяти в ролі представника суду, а коли в ролі організатора виступів суддів чи персоналу суду;
- готувати прес-релізи та інформаційні бюлетені новин;
- давати інтерв'ю «за дорученням» керівництва суду;
- налагоджувати контакти з певними редакторами та журналістами, які повідомляють про судові сенсації;
- обирати найкращі мас-медіа для конкретного сюжету й адаптувати його для конкретного ЗМІ.

Одним з головних завдань прес-секретаря суду є налагодження цивілізованих стосунків між пресою та судом. Взаємодії сприятиме дотримання таких засад:

- давати швидкі і точні відповіді на запити преси в будь-яких ситуаціях;
- складати резюме щодо резонансних справ (рішень) і своєчасно їх передавати друкованим органам;
- зважати на потреби засобів масової інформації під час гучних судових процесів, зокрема розміщувати журналістів у залі засідань, надавати їм додаткові приміщення, доступ до судових документів тощо;
- сприяти налагодженню діалогу та добрих стосунків між мас-медіа і судом, регулярно організовувати зустрічі керівників судових органів і редакційної колегії;
- працювати над змістом веб-сайту суду і використовувати інші засоби поширення інформації для ЗМІ через Інтернет;
- забезпечувати випуск інформаційних буклетів, посібників з історії судочинства та питань судової реформи або інших інформативних публікацій, що мають допомогти журналістам у висвітленні роботи судів;
- брати участь у складанні та узгодженні освітніх програм для засобів масової інформації.

Одним з головних завдань прес-секретаря суду є налагодження цивілізованих стосунків між пресою та судом

Прес-секретар суду має виявляти активну реакцію в разі появи в ЗМІ негативних публікацій про суд чи судову систему загалом, тобто:

- розрізняти конструктивну обґрунтовану критику і помилкові та заангажовані публікації;
- вчасно інформувати керівництво та суддів про появу негативних публікацій;
- швидко оцінювати кризову ситуацію і консультувати керівництво та окремих суддів щодо того, як діяти найкраще;
- пропонувати модель реагування на негативні публікації і готувати плани дій;
- швидко збирати і поширювати фактичну інформацію про ситуацію, щоб тримати її під контролем;
- діяти як представник суду або призначити спеціального представника для відповідей на запитання журналістів;
- намагатися запобігати виникненню кризової ситуації замість того, щоб реагувати на негативний газетний матеріал після публікації;

- готувати коментарі, аналітичні статті та «листи до редактора», відповідаючи на негативну або помилкову публікацію;
- налагоджувати партнерські стосунки з адвокатурою та іншими відповідними групами, реагуючи на критику судових органів, і залучати їх до процесу спростування негативної та помилкової інформації.

Робота з населенням

Робота з населенням належить до пріоритетних завдань прес-секретаря суду, оскільки вона має забезпечувати довіру населення до суду. Потрібно виходити з того, що довіра громадян формується не лише на підставі особистого досвіду, а й під впливом доступної інформації, передусім — інформації ЗМІ. Прес-секретар суду має такі обов'язки:

- оцінювати потреби різних категорій населення в отриманні інформації про суд та судові процедури і готувати програми інформування, які задовольняли б ці потреби;
- налагоджувати партнерські стосунки з громадськими організаціями, що репрезентують інтереси територіальних громад, залучати їх до підготовки та реалізації програм інформування населення;
- забезпечувати можливість суддям і персоналові суду виступати перед різними спільнотами, школярами та іншими зацікавленими групами;
- готувати програми відвідин суду, які можна адаптувати до різних аудиторій (наприклад, школярів, літніх людей) та в рамках спеціальних заходів, наприклад, Дня права, Дня відкритих дверей у суді;
- розробляти просвітницькі програми разом з місцевими органами управління освітою та закладами методичної перепідготовки викладачів права у середніх школах для висвітлення головних напрямків роботи суду, укладання методичних матеріалів тощо;
- готувати матеріали для веб-сайту суду, постійно його поповнюючи, щоб вчасно надавати інформацію громадськості через Інтернет.

Наведена модель організації роботи прес-секретаря суду має рекомендаційний характер, оскільки її реальне наповнення залежить від фактичних можливостей конкретного суду.

7. РЕЗОНАНСНІ СУДОВІ СПРАВИ: ІНФОРМАЦІЙНА ТАКТИКА СУДУ

Результати моніторингу відносин судів та ЗМІ (Крим, 2007 рік) засвідчують, що призначаючи дату засідання, виділяючи приміщення, дбаючи про безпеку учасників процесу тощо, суди практично не беруть до уваги можливий суспільний резонанс справи. Суди дуже рідко виявляють активність в інформуванні громадськості та мас-медіа.

Наведемо фрагмент інтерв'ю. Журналіст Т.: «Складається враження, що для адміністрації судів і самих суддів інтерес громадськості до судового процесу є чимось схожим на природне стихійне лихо, не передбачене ніяким прогнозом».

Тож важливо окремо розкрити питання про тактику суду під час розгляду резонансних справ⁵.

Важливість підготовки судів до висвітлення резонансних судових справ

Американський досвід підтверджує, що судді часто приймають рішення щодо спеціальних заходів для доступу ЗМІ під час розгляду резонансних справ, зважаючи на досить серйозні обставини і маючи на меті таке:

- забезпечити об'єктивність судового процесу, звести нанівець або зменшити ризик впливу на суддю, учасників процесу, присяжних, а також ризик того, що вони фігуруватимуть у висвітленні справи;
- не допустити порушення строків розгляду інших справ у цьому суді;

⁵ Під час написання цього розділу частково використано матеріали Національного центру стосунків судів та ЗМІ (США), директором якого є Гарі Генгстлер.

- забезпечити звичайним громадянам, свідкам, присяжним, адвокатам та іншим учасникам процесу доступ до приміщень суду;
- гарантувати громадську безпеку й запобігти можливим негативним наслідкам від скупчення людей, транспортних засобів, спеціальної техніки ЗМІ (обладнання для прямої трансляції, освітлення тощо), а надто з огляду на брак місць для паркування, малу місткість зали судових засідань, вузькі коридори тощо.

Досить часто такі проблеми постають з особливою гостротою, якщо судовий розгляд оголошують закритим або ухвалюють рішення про заборону або обмеження фото- чи відеозйомки. Такі обмеження найчастіше не зупиняють журналістів, які намагаються роздобути потрібну інформацію, формально не порушуючи

встановлених обмежень, але фактично створюючи, можливо, ще більші проблеми. Діапазон можливих порушень — від спроб прихованого фотографування або відеозйомки в залі судового засідання, під час якого заборонено користуватися камерами, до порушення правил безпеки під час розміщення апаратури, паркування автомобілів ЗМІ у недозволених місцях, до спроб отримати інформацію від учасників процесу в коридорах суду, на виході з нього тощо.

Такі ситуації можуть стати несподіваними для осіб, відповідальних за технічний (організаційний) аспект стосунків зі ЗМІ під час розгляду

резонансних справ, — і для працівників суду, і для правоохоронців. За вказаних обставин важливо адекватно реагувати, розуміючи й беручи до уваги потреби та права суду та ЗМІ й усвідомлюючи спільність їхньої кінцевої мети: діяти так, щоб це найбільшою мірою відповідало інтересам громадськості.

Типові проблеми, що можуть виникати в процесі розгляду резонансних справ

До проблемних питань, які можуть виникнути перед розглядом резонансних справ або під час нього і які потребують відповідного планування та адміністрування, належать такі:

- припарковані в неналежному місці автомобілі ЗМІ з трансляційною апаратурою і загалом проблема паркування автомобілів представників мас-медіа;

Обмеження найчастіше не зупиняють журналістів, які намагаються роздобути потрібну інформацію, формально не порушуючи встановлених обмежень, але фактично створюючи, можливо, ще більші проблеми

- вибір і офіційне визначення місць для інтерв'ю та прес-конференцій з огляду на створення умов для зручного та безпечного руху публіки і надання персоналові суду та учасникам судових засідань можливості безперешкодно залагоджувати звичні справи;
- посилена увага представників ЗМІ до суддів, працівників суду, учасників процесу та їхньої діяльності, спроби вступити в контакт, отримати інформацію тощо;
- необхідність контролю за поведінкою натовпу біля приміщень суду та регулювання доступу осіб до зали судових засідань;
- встановлення спеціальних знаків для пересування в приміщеннях суду;
- забезпечення ескортів та спеціальних маршрутів для сторін, адвокатів чи інших учасників процесу, щодо контактів з якими представники ЗМІ виявляють (можуть виявити) найбільшу зацікавленість;
- інформування присутніх про можливу відповідальність за порушення правил поведінки в приміщеннях суду та під час судових засідань;
- безперешкодний вхід та гарантування безпеки представникам мас-медіа та публіці, що відвідує судові засідання щодо резонансної справи;
- використання знімальної апаратури та пультів управління звуковою системою в проходах та інших місцях судових приміщень і поза ними;
- знімальна апаратура в залі суду, зокрема такі варіанти її використання, як пряма трансляція, запис на носії інформації та їх винесення з зали засідань, аудіозапис, замальовки художників, касетні та цифрові магнітофони в залі;
- спроби проведення інтерв'ю в коридорах та інших місцях, де можуть з'являтися учасники процесу;
- доступ ЗМІ до таких приміщень суду, як канцелярія, нарадча кімната, кабінети суддів та працівників суду;
- доступ до судових документів, їх показ та копіювання;
- обов'язки щодо прибирання, ремонту й відновлення судових приміщень та предметів, що їх пошкодили, розбили або змінили представники мас-медіа, і контроль за повним виконанням цих обов'язків.

Визначення кола осіб, які контролюватимуть ситуацію

Одним з перших кроків у плануванні заходів, пов'язаних з розглядом резонансної справи, має стати визначення відомств та організацій, на яких впливатиме присутність представників ЗМІ в залі, а також тих, які будуть уповноважені здійснювати відповідний контроль.

До числа таких осіб можуть належати внутрішні і зовнішні відповідальні особи.

Внутрішні відповідальні особи:

- судді, серед них суддя, який є головучим на процесі, суддя-доповідач, а також члени суддівської колегії. Завдяки їх участі можна виробити загальну стратегію й задати тон співпраці для підготовки плану дій;
- адміністрація суду, яка несе загальну відповідальність за вирішення питань діяльності суду та його матеріально-технічне забезпечення;
- представники державної судової адміністрації, наділені відповідними повноваженнями і відповідальні за виконання спеціальних завдань, таких як пристосування приміщень та задоволення потреб суду;
- особа, яку суд призначив відповідальною за зв'язки з мас-медіа (або прес-секретар, або інший штатний працівник чи консультант, якщо суд не має власного прес-секретаря) і яка добре знає потреби, сподівання та проблеми мас-медіа, діятиме як зв'язковий між судом та ЗМІ і виступатиме як офіційний представник суду та джерело інформації з питань, пов'язаних з діяльністю суду та процесуальними нормами;
- працівники судової міліції, відповідальні за гарантування безпеки суду. За певних обставин вони можуть координувати діяльність усіх правоохоронних агенцій, пов'язаних з перебігом процесу.

Зовнішні відповідальні особи:

- місцева пожежна частина, відповідальна за такі питання громадської безпеки, як вхід до приміщень (вихід з них), вільний прохід, доступ до пожежних гідрантів і дотримання протипожежних правил, зокрема безпека мешканців горішніх поверхів та недопущення короткого замикання;

- місцевий відділок міліції, який може разом з іншими службами громадської безпеки вирішувати питання юрисдикції та охорони правопорядку, а також має визначити обсяг підтримки, який йому знадобиться;
- представники служби паркування, які виділяють місця для паркування автомобілів ЗМІ, складають протоколи про порушення і здійснюють примусову евакуацію автомобілів, а також координують встановлення знаків;
- мер або керівник міста, що може надати допомогу у вирішенні питання про паркування автомобілів представників мас-медіа та інших питань, що належать до компетенції міської влади;
- прокурор, адвокати позивача та відповідача, які мусять знати про місце проведення прес-конференцій і можуть мати бажання виступати там і порушувати інші питання.

Мас-медіа можуть повідомити суду та іншим інституціям про рівень зацікавленості інформаційних агенцій, про сподівану кількість репортерів, їхні матеріально-технічні потреби та питання, які їх турбують. Водночас треба пояснити ЗМІ, що вони мають дбати про те, щоб не створювати перешкод вільному входу чи виходові учасників судового процесу.

Складання плану

Важливою передумовою у процесі складання всеохопного плану є співпраця тих суб'єктів, що беруть участь у процесі, і тих, на яких він впливає. Налагодити таку співпрацю можна, організувавши серію зустрічей на двох рівнях. Один рівень має складатися з внутрішніх представників, до яких належить персонал суду. Доцільно провести серію зустрічей на цьому рівні, перш ніж відбудуться зустрічі за участю представників зовнішніх суб'єктів. На таких зустрічах можна обговорити проблеми, що виникали раніше під час розгляду інших резонансних справ, і про очікувані нині проблеми.

Ефективність дискусій і дій учасників цих зустрічей забезпечать зафіксовані на папері мета й порядок денний. Формулюючи мету, потрібно коротко зазначити завдання суду щодо матеріально-технічного забезпечення та розв'язання проблем ЗМІ, а також контролю за поведінкою представників мас-медіа та громадськості під час майбутнього судового процесу.

Порядок денний може містити такі пункти, як знайомство учасників, заповнення бланку заявки на участь, питання юрисдикції та

безпеки, раніше виявлені або очікувані проблеми. Акцент належить робити на тому, щоб сприяти порозумінню між усіма учасниками і домогтися від них зобов'язання робити все можливе для досягнення сформульованої мети.

Після визначення повноважень кожного суб'єкта учасники зустрічі мають підготувати список контактних телефонів для дзвінків у разі виникнення тієї чи іншої потреби. Після того як на зустрічах групи представників судового відомства з усіх питань досягнуто рішень, які задовольняють учасників, можна призначити зустріч з ширшим представництвом. До складу такої групи колективного планування заходів, пов'язаних з резонансною справою, можуть увійти представники вже вказаних зацікавлених суб'єктів.

Зустріч починається коротким вступом судового посадовця та церемонією знайомства присутніх. Потім кожний учасник може розповісти про обов'язки та інтереси своєї установи, які мають стосунок до дискусії і які потрібно взяти до уваги в загальному плані. План мусить бути досить гнучким і передбачати ситуації, які викликають підвищену цікавість порівняно з іншими фазами процесу, скажімо, присутність важливого свідка, читання рішення присяжних та проголошення вироку.

На цій зустрічі можна розглянути такі теми, як паркування автомобілів, місця для інтерв'ю та зони встановлення трансляційної апаратури за межами будинку суду, доступ до будинку суду, прибирання та відновлення приміщень, контроль за юрбою та доступ публіки, встановлення знаків, меморандуми порозуміння та договори про відшкодування, в яких йдеться про відповідальність та фінансові зобов'язання, межі юрисдикції уповноважених представників різних суб'єктів та поширення судових документів, їх показ і копіювання. Питання доступу до зали суду зазвичай належать до компетенції судді, що веде процес, але групу можна про них поінформувати.

Особа, яку суд признав відповідальною за зв'язки з засобами масової інформації, має заздалегідь з ними сконтактуватися з приводу будь-якої справи, яка заслуговує на те, щоб для неї був складений спеціальний медіаплан. Вказана особа може визначити відповідні категорії представників мас-медіа та громадськості, яким варто відвідати зустрічі, що на них запрошують пресу. ЗМІ зазвичай допомагають зорієнтуватися в таких питаннях, як прогнозована кількість одиниць апаратури, автомобілів з апаратурою та приватних авто; команди операторів та інший персонал; потреба в прес-центрі. Завдяки такій інформації легше більш-менш точно визначити присутність представників мас-медіа в судовому приміщенні, на території суду, їх вплив на безпеку суду та

його функціонування. Зустрічі дають можливість державним інституціям і представникам ЗМІ налагодити діалог, внаслідок якого кожна зі сторін порушить питання, що її непокоять. Наприклад, місце для інтерв'ю та прес-конференцій, які визначив суд, може бути невдалим для передавання радіо- або телесигналу.

Підготовка інформаційних матеріалів для преси

Суд може також підготувати «інформаційний пакет» для преси, що братиме участь у висвітленні резонансної справи. Пакети можуть містити різного роду інформацію щодо справи або події. В такому разі відчутно зменшиться кількість запитань, що їх зазвичай ставлять представники мас-медіа судовому персоналові. Крім того, самі ЗМІ працюватимуть ефективніше і викладатимуть інформацію точніше. Що краще продуманим є зміст «інформаційного пакету», то меншою є ймовірність того, що журналісти подадуть обставини справи у викривленому світлі.

«Інформаційний пакет» для преси, що братиме участь у висвітленні резонансної справи, може містити такі документи:

- інформація щодо суті (фабули) справи;
- інформація про перебіг провадження з зазначенням дати, коли оприлюднено інформацію або подано позов, а також дати судового розгляду справи;
- довідковий листок, на якому вказано імена судді, персоналу суду (наприклад, секретар, доповідач), адвокатів усіх сторін і вміщено номери контактних телефонів для питань щодо суддів та адвокатів;
- контактні телефони інформаційної служби суду або прес-секретаря;
- правила (накази, рішення, рекомендації), пов'язані з питаннями доступу до будинку й зали суду;
- інформація про приміщення для прес-конференцій, інтерв'ю та прямих репортажів ЗМІ;
- документи суду, пов'язані з висвітленням у ЗМІ та (або) поширенням інформації;
- домовленість про розподіл місць у залі суду;
- інформація щодо прес-центру або робочого приміщення, наданого представникам мас-медіа;

Що краще продуманим є зміст «інформаційного пакету», то меншою є ймовірність того, що журналісти подадуть обставини справи у викривленому світлі

- інформація про можливості та межі поширення даних, які містяться в матеріалах справи;
- інформація про працю журналістів, фотографів, операторів;
- інша корисна інформація, як-от глосарій юридичних термінів, список законів, що їх зазвичай використовують або цитують у суді під час розгляду аналогічних справ;
- інформація про паркування автомобілів з журналістською та трансляційною апаратурою, а також персональних автомобілів представників ЗМІ;
- список їдалень, кафе та ресторанів у прилеглому районі, якщо передбачено, що на розгляд справи прийдуть представники мас-медіа з інших міст.

Зміст пакету для преси зазвичай обговорюють суддя, що вестиме процес, і прес-секретар. А остаточне рішення приймає вказаний суддя або голова суду. Поширити пакети для преси можна у формі поштових та електронних відправлень, їх також можна роздати на спеціальному брифінгу для ЗМІ, розмістити на веб-сайті суду.

Спеціальний брифінг (прес-конференція) для ЗМІ

Спеціальний брифінг для мас-медіа можна провести ближче до початку судового розгляду. Бажано, щоб його відвідали менеджери ЗМІ, а також особи, які висвітлюватимуть перебіг судового процесу. Прес-секретар суду зазвичай дбає про те, щоб представники мас-медіа були поінформовані про брифінг, і вирішує пов'язані з цим питання. Брифінг може відбутися в одній з зал суду, хоч і не обов'язково в тій, де розглядатимуть справу. Головувати на такій зустрічі має або суддя, або прес-секретар. Членам групи колективного планування також варто прийти на брифінг. Під час тієї зустрічі також можна роздати пакети для преси. Тоді ж таки присутні зможуть ставити питання щодо обставин справи та процедур. За певних обставин варто організувати й завершальний брифінг наприкінці судового провадження (після проголошення судового рішення). На підсумковому брифінгу можна оцінити ефективність різних аспектів плану і з'ясувати, які ділянки роботи потребують поліпшення під час майбутніх аналогічних процесів.

ДОДАТОК: КОРИСНІ ВЕБ-САЙТИ

СУДОВА ВЛАДА УКРАЇНИ

www.court.gov.ua

На сайті можна ознайомитися з судовою практикою, судовою статистикою, отримати інформацію про міжнародну діяльність, а також інформацію про діяльність кваліфікаційної комісії суддів та ради суддів України.

ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ

www.scourt.gov.ua

На сайті Верховного Суду України можна знайти інформацію про діяльність Верховного Суду, перелік справ, призначених для розгляду, законодавство, що визначає судову систему, публікації в ЗМІ і т. ін.

ВИЩИЙ АДМІНІСТРАТИВНИЙ СУД УКРАЇНИ

www.vasu.gov.ua

На сайті вміщено інформацію про діяльність Вищого адміністративного суду України, систему адміністративних судів України, адміністративне судочинство в Україні, базу даних судових рішень ВАСУ.

ВИЩИЙ ГОСПОДАРСЬКИЙ СУД УКРАЇНИ**www.arbitr.gov.ua**

Завдяки сайту можна дізнатися про функціонування місцевих та апеляційних господарських судів, Вищого господарського суду України; про судову практику; одержати інформацію про рух справ у всіх господарських судах України тощо.

ДЕРЖАВНА СУДОВА АДМІНІСТРАЦІЯ**gsa.court.gov.ua**

На сайті можна довідатися про статус та завдання Державної судової адміністрації України, отримати інформацію про організаційне забезпечення діяльності судів, про взаємодію державної судової адміністрації з засобами масової інформації і т. ін.

АКАДЕМІЯ СУДДІВ УКРАЇНИ**aj.court.gov.ua**

Академія суддів України функціонує при Державній судовій адміністрації України і є державним спеціалізованим навчальним закладом, що має на меті формування кадрового потенціалу судової системи України. На сайті можна дізнатися про навчальний процес, освітні заходи, міжнародну діяльність Академії тощо.

ОФІС РАДИ ЄВРОПИ В УКРАЇНІ**www.coe.kiev.ua**

На сайті розміщено загальну інформацію про Раду Європи, документи Ради Європи, документи та рішення Європейського суду з прав людини, матеріали Бюро інформації Ради Європи в Україні.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ**echr.coe.int (англійською та французькою мовами)**

Європейський суд з прав людини — організація, створена для контролю за дотриманням прав і свобод людини та громадянина, за-

кріплених у Європейській конвенції з прав людини. Суд є наднаціональним органом, звернутися до якого можна лише за умови вичерпання усіх внутрішньодержавних засобів захисту. Сайт містить загальну інформацію про Суд, судові рішення, основні тексти, прес-релізи.

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

www.eurocourt.org.ua

Всеукраїнський журнал «Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі» виходить щокварталу від січня 1999 року. Дотепер він є єдиним системним спеціалізованим виданням, що забезпечує суддів, адвокатів, науковців та практиків права україномовною інформацією про діяльність Європейського суду з прав людини, перекладом текстів судових рішень.

ПРОЕКТ «УКРАЇНА: ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА»

www.ukrainerol.org.ua

Проект «Україна: верховенство права» є спільним проектом Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та корпорації «Виклики тисячоліття» (MCC). На сайті вміщено інформацію про здійснені та заплановані заходи, навчальні та інформаційні матеріали, прес-релізи.

ЦЕНТР СУДДІВСЬКИХ СТУДІЙ

www.judges.org.ua

Сайт благодійної організації, яку заснували українські та швейцарські судді в серпні 2001 року. На сайті вміщено інформацію про діяльність центру, про судову систему України, корисні інтернет-посилання на законодавство України, на сайти міжнародних організацій, інформаційних агентств тощо.

УКРАЇНЬКА АСОЦІАЦІЯ МЕДІА-ЮРИСТІВ

www.mediapravo.org.ua

Асоціація медіа-юристів об'єднує професійних юристів з усіх регіонів України, які надають юридичну підтримку засобам масової ін-

формації та журналістам, і ставить перед собою завдання інформувати журналістів про їхні професійні права та можливості.

ІНСТИТУТ МЕДІАПРАВА

www.medialaw.kiev.ua

Сайт аналітичного центру, який об'єднує юристів, що спеціалізуються в медіаправі. На сайті вміщено інформацію про розвиток законодавства у сфері мас-медіа, електронну версію тижневика «Вісник про розвиток медіаправа», інформацію про навчальні програми для медіаюристів і т. ін.

ТЕЛЕКРИТИКА

www.telekritika.ua

Портал висвітлює й аналізує події та тенденції українських ЗМІ за чотирма основними напрямками: медіаконтент (публіцистика та аналітика змісту медіа), медіаринок (медіавласність, реклама та піар, регулювання медіасфери тощо), медіакорпорація (життя журналістів, права, освіта, етика, персоналії) та медіа і суспільство (взаємини ЗМІ і влади, свобода слова тощо).

НЕЗАЛЕЖНА МЕДІАПРОФСПІЛКА

www.profspilka.org.ua

Незалежна медіапрофспілка України — всеукраїнська професійна спілка, яка об'єднує журналістів та інших працівників ЗМІ, захищає професійні, соціальні та трудові права працівників мас-медіа, допомагає встановленню прозорих правил роботи на українському медіаринку.

ІНСТИТУТ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

www.imi.org.ua

Діяльність Інституту масової інформації охоплює захист свободи слова, сприяння розвитку української журналістики, дослідження громадської думки та інших явищ, пов'язаних з формуванням масової свідомості.

НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОВНИКІВ

www.nam.org.ua

Незалежна асоціація мовників (НАМ) покликана захищати права національних телерадіовиробників, надавати юридичні консультації та юридичну підтримку, сприяти створенню правової бази та демократичній розбудові національного телерадіомовлення. НАМ об'єднує близько 100 національних і регіональних теле- та радіокомпаній України.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЦЕНТР СТОСУНКІВ СУДІВ ТА ЗМІ (США)

www.courtsandmedia.org (англійською мовою)

Національний центр стосунків судів та ЗМІ при Національному судовому коледжі (Невада, США) сформовано з метою поглиблення дискусії щодо балансування права на справедливий суд (його гарантує Шоста поправка до Конституції США) та свободи преси (Перша поправка). Це унікальний ресурсний центр, що пропонує навчальні програми для суддів, журналістів та працівників апарату суду з питань відносин судів та ЗМІ.

Буроменський М., Сердюк О., Підкуркова І. Суди у відносинах з журналістами та ЗМІ: Посібник для суддів. — Київ, 2008. — 64 с.

Текст видання підготовано в Інституті прикладних гуманітарних досліджень у рамках діяльності Проекту «Україна: верховенство права». Над посібником працювали фахівці-юристи Михайло Буроменський, Олександр Сердюк та соціолог Ірина Підкуркова. У тексті використано матеріали Національного центру судів та ЗМІ (США), які підготував його директор Гарі Генгстлер. Видання призначено для голів судів, суддів, працівників апарату суду та всіх інших осіб, зацікавлених у поглибленні співпраці судів та ЗМІ.

Літературне редагування: Марта Боянівська
Дизайн обкладинки: Олександр Ворошило
Верстка: Анна Алексеєнко
Фотограф: Тарас Воробець

Видання здійснено за підтримки американського народу через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID)